

15. Yüzyılda Yazılan Bir Tevhid Risâlesi: Şeyh Ahmed İlähî'nin Risâle-i Tevhidiyye Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi

*A Treatise of Tawhit Written in the 15th Century: Translation and
Analysis of Sheikh Ahmed İlähî's Work Named Risâle-i Tawhidiyye*

Dr.

Nuriye İnci

<https://orcid.org/0000-0002-2036-478X>

incinuriye10@gmail.com

Dr.

Mevhibe Altunkaya

<https://orcid.org/0000-0003-0528-0964>

mevhibealtunkaya@hotmail.com

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 26 Ekim / 26 October 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Aralık / 24 December 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / 31 December 2023

Yayın Dönemi / Publication Period: Aralık / December

DOI: 10.46231/sufiyye.1381343

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited* (Nuriye İnci-Mevhibe Altunkaya).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / *Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.*

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.*

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / *Kalem Education Culture Academy Association*

Atıf / Cite as

Nuriye İnci-Mevhibe Altunkaya, "15. Yüzyılda Yazılan Bir Tevhid Risâlesi: Şeyh Ahmed İlähî'nin Risâle-i Tevhidiyye Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi", *Sufiyye* 15 (Aralık/December 2023), 193-232.

Öz

Tevhid risâleleri, Allah'ın varlığı, birliği, tek ve eşsiz oluşunu anlatmayı gaye edinen eserlerden olup dinî literatürde önemli bir yere sahiptir. İslâm ilim geleneğinde özellikle kelim ve tasavvuf alanında pek çok tevhid risâlesi yazılmıştır. Bunlardan biri de tasavvuf edebiyatı alanında örnek teşkil edebilecek, Şeyh Ahmed İlahî'nin yazdığı Risâle-i Tevhidiyye adlı eserdir. Kaynaklarda aslen Buharalı olduğu belirtilen Ahmed İlahî, Anadolu'ya Fatih Sultan Mehmed döneminde geldiği (15. yüzyıl), önce Bursa'da Yoğurtlu Baba Dergâhı civarında bir cami ve dergâh yaptırdığı daha sonra Fatih Sultan Mehmet'le görüşmek için İstanbul'a gittiği bilinmektedir. İstanbul'da Ayasofya Camii'nde vahdet-i vücûdla ilgili vaazı ile dikkatleri üzerine toplayan Molla İlahî, geçen zaman diliminde Fatih'in isteği üzerine bazı tasavvuf eserlerini tercüme ve şerh etmiştir. Makaleye konu olan Risâle-i Tevhidiyye, Fatih Sultan Mehmed'in talebi üzerine yazılan eserlerden biridir. Bu çalışmada, Risâle-i Tevhidiyye'nin Süleymaniye Kütüphanesi Kemal Edip Koleksiyonu, numara 56, 305b-306b varaklarında yer alan, bilinen tek nüshası ele alınmaktadır. Risâlenin mihverini Farsça bir beyit oluşturmaktadır. Tevhidle ilgili bu beyit, âyetlerden iktibasla izah edilmektedir. Bu çalışmada öncelikle müellifin kısa biyografisine ve eserlerine yer verilmektedir. Ardından Risâle-i Tevhidiyye, günümüz Türkçesine çevrilmektedir. Eserin fiziksel özellikleri; şekil ve muhteva bakımından değerlendirilmek suretiyle, eserde yer alan sembolik ve vezir ifadeler, tasavvufî ve edebî anlamlar literatürdeki muhtelif kaynaklardan istifa edilmek suretiyle genişletilmiştir. Ayrıca araştırmanın ek kısmında, Risâle-i Tevhidiyye'nin tıpkıbasımına, risâle sonunda bulunan şiirlere ve tercümesine yer verilmiştir. Öte yandan Ahmed İlahî'nin de eserlerinde çağdaşı Abdullah-ı İlahî gibi "Molla İlahî" mahlasını taşıması, bazı eserlerinin Abdullah-ı İlahî'ye atfedilmesine neden olmuştur. Bu yüzden isim benzerliğinden dolayı gerek yaşam öyküsü gerekse eserlerin aidiyeti noktasında ortaya çıkabilecek muhtemel karışıklığa dikkat edilmelidir. Tüm bu hususları göz önüne aldığımızda, bu makalenin, biyografisi ve eserleri hakkında son derece az ve sınırlı bilgi bulunan Ahmed İlahî ve onun tevhid yaklaşımı hakkındaki mevcut boşlukların en azından bir kısmını dolduracağına inanıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, 15. Yüzyıl Divan Edebiyatı, Risâle-i Tevhidiyye, Ahmed İlahî, Tevhid.

Abstract

The treatise of tawhid are among the works that aim to explain the existence, unity, and uniqueness of Allah and have an important place in the religious literature. Many tawhid treatises have been written in the Islamic scientific tradition, especially in the field of theology and sufism. One of these is Sheikh Ahmed İlahî's work called Risâle-i Tawhidiyye, which can be an example in the field of Sufi literature. It is known that Ahmed İlahî, who is stated in the sources to be originally from Bukhara, came to Anatolia during the reign of Mehmet the Conqueror (15th century), first built a mosque and a lodge around the Yoğurtlu Baba Lodge in Bursa, and then went to Istanbul to meet with Sultan Mehmet the Conqueror. Molla İlahî, who attracted attention with his sermon about wahdah al-wujûd in the Hagia Sophia Mosque in Istanbul, translated and annotated some Sufi works overtime upon the request of Fatih. Risâle-i Tawhidiyye, which is the subject of the article, is one of the works written at the request of Fatih Sultan Mehmed. In this study, the only known copy of Risâle-i Tawhidiyye, located in Süleymaniye Library Kemal Edip Collection number 56, pages [305b-306b], is discussed. The axis of the treatise is a Persian couplet. This couplet about Tawhid is explained with quotes from the verses. In this study, first of all, the short biography and works of the author are included. Later, Risâle-i Tawhidiyye was translated into modern Turkish. Physical properties of the work; by evaluating the form and content, the symbolic and concise expressions, mystical and literary meanings in the work have been expanded by using various sources in the literature. In addition, in the appendix of the research, the facsimile of Risâle-i Tawhidiyye, the poems at the end of the treatise and their translation are included. On the other hand, the fact that Ahmed İlahî carried the pseudonym "Molla İlahî" in his works, like his contemporary Abdullah-ı İlahî, caused some of his works to be attributed to Abdullah-ı İlahî. Therefore, due to the similarity of names, attention should be paid to the possible confusion that may arise in terms of both the life story and the belonging of the works. Considering all these issues, we believe that this article will fill at least some of the existing gaps about Ahmed İlahî and his approach to tawhid, about which there is extremely little and limited information about his biography and works.

Keywords: Sufism, 15th Century Divan Literature, Risâle-i Tawhidiyye, Ahmed İlahî, Tawhid.

Giriş

İslâmî ilimlerin en temel konularından biri, şüphesiz tevhiddir. Tevhid, İ bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek anlamına gelen vahd (vahdet-vühud) kökünden türeyen bir kelimedir. Aynı kökten vâhid, bölünme ve çoğalma kabul etmeyen tek bir varlık anlamına gelir.¹ Allah'ın her şeyde tek olduğunu bilmek her şeyden önce onun var olduğunu, bütün var olanların da O'nun iradesi ile sonradan var olduğunu müşahede etmek tevhidin ıstılahta anlamıdır.² Kur'ân'da tevhid en öz şekilde İhlâs Sûresinde anlatılır. "Lâ ilâhe illallah" kelime-i tevhid ile terimleşerek her yerde ve her şeyde Allah'ın tesir ve hâkimiyetinin olduğu, tek bir kelimede özetlenmektedir.³ Dinî ilimlerin teşekkülünden itibaren âlimler, tevhid konusunu başlı başına ele aldıkları eserlerde konunun önemine dikkat çekmişlerdir. Daha ziyade kelim, tasavvuf alanında yazılan tevhid eserleri, dinî his ve tefekkürün ürünü olarak divan edebiyatında da bir türün adı olmuştur. Kelâmî ve tasavvufî arka plana dayanan bu tevhid eserleri müellifinin ilmi alanına göre yazılarak zengin bir literatür oluşmasını sağlamıştır.

İlk olarak Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-Ekber* eserinde Amentü'nün birinci esasî şeklinde zikredilen tevhid⁴ İmam Buhârî'nin (h. 194/256-m. 810/870) *Camiu's-Sahih* isimli eserinin *Kitabü't-Tevhid* bölümünde, kendisine kadar ulaşan rivayetleri bir araya getirerek döneminden önceki kelâmî fırkaların fikirlerini eleştirir mahiyette ele alınmıştır.⁵ Tevhid konusunun müstakil olarak ele alındığı en önemli eserlerden birisi ise sün-nî-kelâm ekolünün kurucularından Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333 h. / 944 m.) *Kitabü't-Tevhid* eseridir. Kelâm ve özellikle Hanefî-Mâtürîdî ekolünün temel kaynaklarından biri olan bu eserde İmam Mâtürîdî, eseri "İlhâhiyyat- Nübüvvet ve Sem'iyat" şeklinde üç bölüme ayırmış, özellikle

1 İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), "tevhid", 3/450; Mevlüt Özler, "Tevhid" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/18; Ragıb el-İsfehânî, *Müfredât Elfâzıl Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî (Beyrut: Dârü's-Şamiyye, 1996), 857.

2 Hamide Ulupınar, "İlk Dönem Süfîlerinde Tevhid Anlayışı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi* 22/ 9 (Temmuz- Aralık-2008), 237.

3 İbn Manzûr, "tevhid", 3/ 450.

4 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber* (Ali el-Kârî, Şerhu'l-Fıkhu'l-ekber içinde) (Beyrut: yy., 1404/1984), 301-302.

5 Kamil Çakın, "Kitâbu't-Tevhid'in Bâb Başlıklarına Göre Buhârî'nin Tevhid Anlayışı", *Dinî Araştırmalar* 7/20 (2004), 425-432.

“İlâhîyyât” bölümünde Allah’ın zâtı, sıfatı ve ef‘ali ile tevhidinin ispat müdafaası gibi konuları işleyerek bu bölümü tamamen tevhide hasretmiştir. Bu eserde tevhid; naklî, aklî ve kozmolojik delillere istinad edilerek, bu ilkenin bozulmasına sebep olan meseleler, dönemin dinî ve düşünce ekollerine karşı derin ve kapsamlı bir eleştiri yöntemi ile ele alınmıştır. Mâtürîdî, o güne kadar tevhid konusunda hatalı ve yanlış telakkiye sahip olduğu düşünülen fırka ve kişilerin görüşlerini çürütmeye çalışarak, ehl-i sünnet düşüncesini sistematik bir yapı halinde ortaya koymayı hedeflemiştir. Kelâm ve akaid alanında tevhid eserleri, erken dönemden bugüne yazılmaya devam etmiştir. Mâtürîdî’nin *Kitâbü’t-Tevhîd*’i yanı sıra İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî’nin (öl.1041/1632) *Cevheretü’t-Tevhîd* ve daha yakın dönemde Muhammed Abduh’un (öl.1849/1905) en meşhur eseri *Risâletü’t-Tevhîd* örnek olarak gösterilebilir. Bu eserlerde sadece tevhid değil diğer itikadî konular da işlenmektedir.

Kelâm ve akaidin konusu olması bakımından özetle tevhid, Tanrı ile ikinci bir ezeli varlığın bulunmayacağından hareketle âlemin kadimliği, ilâhî kelâmın yaratılıp yaratılmadığı yine Mutezile bilginlerinin taaddüdü kudema (yani ezeli varlıkların çokluğu) gibi meseleler etrafında tartışıldığı görülmektedir. Kelâmcılar, Allah’ın zatının bilinemeyeceğini fakat uluhiyetin sıfat ve fiillerinin bilinebileceğini iddia ederek tevhidi mâ‘rifetle ilişkilendirmişlerdir. Kelâmcıların eserlerinde daha ziyade felsefî nitelikte; naklî, aklî ve kozmolojik delillere dayanan bir tevhid anlayışı ortaya koydukları görülür. Bunun için hudûs, gaye ve nizam delili geliştirerek, O’nu bilmenin imkân ve sınırları izah edilmektedir. Özetle ifade edilecek olursa kelâmda Tanrı’nın bilgi objesi olması, O’nun ezeli olup olmadığı meselesi ontolojik boyutu ile irdelenmektedir. Bu konu makalenin sınırlarını aşacağından bu kadarla iktifa ederek⁶ meselenin tasavvufta ele alınma biçimine kısaca şöyle yer verebiliriz.

Tasavvuf ilminde kelâmcıların tevhid görüşlerindeki temel ölçütleri kabul eden sûfiler, buna manevî tecrübeyi de ilave ederek, tevhidi marifet ve ihsan bahsi içinde ele almak suretiyle İslâm düşüncesinde tevhide dair yorumlara zenginlik kazandırmışlardır. Böylece Allah’ı inanılan ve ibadet edilen bir varlık olması yanı sıra hakkında yakîn kesb edilebilecek bir Varlık olarak da düşünmüşlerdir. Bununla tevhidi akidevî bir mevzu

6 Mehmet Şaşa, *Kelam ve Tasavvuf Açısından Marifetullah* (Ankara: Nobel Yayınları, 2018).

olmanın ötesine taşıyarak hakiki kulluğun ancak onun esaslarını yerine getirmekle mümkün olacağı fikrini vurgulamışlardır.⁷ Sûfiler tevhidi, Allah'a iman etmenin ilk basamağı olarak kabul ettikleri gibi, tasavvuf yolunun da gayesi ve son merhalesi olarak ele almışlardır. Bu anlayışa göre sâlikin seyr ü sülûkta kat ettiği ve vasıl olduğu son makam, tevhiddir.

Tasavvufta tevhid anlayışına dair doğrudan yapılan ilk yorumlara Cüneyd-i Bağdâdî'nin hocası Serî-es-Sakatî (ö.251/865)'de rastlanmaktadır. Cüneyd de hocasından öğrendiği tevhid anlayışını derinleştirerek, görüşlerini açıklar.⁸ Tevhid görüşünü “kulun olmadan evvelki gibi olması” şeklinde özetleyebileceğimiz Cüneyd-i Bağdâdî, bu görüşünü Kur'ân-ı Kerim'de (el-A'râf 7/172) elest bezminde ruhların Allah'ın Rab oluşunu ikrar etmelerine dayandırmaktadır. Allah ile kullar arasındaki gerçekleşen bu kuvvetli ahidleşmeyi, misak olarak adlandırır. Hakk'ın bir fiili olarak bütün varlıklar ruhlar âlemindeyken tevhide şahitlik ettikleri için Allah da onlardan bir misak yani söz almıştır. Fakat insan beşeri vasıflarından dolayı bu ahdi unutmuştur.⁹ Cüneyd, burada insanın yaratılış sürecini geriye doğru bir terakkiye dönüştürüp insanı beşeri vasıflardan arındırarak, tekrar eski haline dönmesini ve sözünü hatırlamasını tevhid hali olarak tavsif etmektedir. Cüneyd, tevhidi sadece tek tanrıyı kabul ve onun varlığını ispat anlayışından daha üst bir anlamda ahdi hatırlama ve görerek şahid olmak anlamında yorumlamıştır.¹⁰ Misak anlayışında “kulun olmadan evvelki gibi olmasını” manevi derecesinin Allah'a en yakın ve saf hali olarak kabul etmiş tasavvuf tarihinde kendisinden sonra pek çok sûfî de bu görüşü benimsemiştir. Tasavvufun sistemli tevhid görüşü ise İbnü'l-Arabî ile şekillenmiş o da tevhidin en üst düzeyini “kulun olmadan evvelki gibi olması” düşüncesi temelinden hareket etmiştir. Fakat bunu insanın kuvve halinde sahip olduğu yetkinlikler olarak görmekte ve o hâle

7 İsa Akpınar, *Klasik Türk Şiirinde Tevhid: (Başlangıçtan XVI. Asrın Sonuna Kadar)* (İstanbul: DBY Yayınları, 2023), 20.

8 Cüneyd-i Bağdâdî'nin tevhid görüşü için bk. Süleyman Uludağ, *Sırlar Menbaı ve Tarikat Sultanı Cüneyd-i Bağdâdî* (Ankara: Harf Yayınları, 2018), 121.

9 Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma* (Kahire: El-Mektebetü't-Tevkifiyye, ts.) 34-35; Serrâc et-Tûsî. *Lüma', İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2012), 28.

10 Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 278.

dönmenin kuvve halindeki durumun bilfiil hâle dönüştürülmesi veya kemale ulaşmak üzere miracın tamamlanması şeklinde yorumlamıştır.¹¹

Özetle erken dönem sûfilere, tevhidi önce dolaylı şekilde fenâ, cem, yakîn, muhabbet, marifet, vecd ve sekr gibi kavramlarla ilişkili ifade etmişlerdir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin fikir merkezinde temellenen şühûdî tevhid, görme, temaşa vecd, cezbe, cem ve fenâ hâlini ifade etmiştir. Tevhidi, ibadet ahlâk ve duygularla ifade ederek daha ziyade amelî bakımdan ele aldıkları zevk ve müşahedeye dayalı bir tevhid anlayışı geliştirdikleri görülür. Böylelikle tevhid anlayışı, inanılır alandan tecrübî alana sevk edilerek müşahede edilebilen şekliyle yorumlanmaktadır.¹²

Tasavvuf tarihinde tevhide dair telakkiler değerlendirildiğinde ikinci tevhid anlayışı ise vücûdî tevhid olarak adlandırılır. Vücûdî tevhid, şühûdî tevhid anlayışına ilaveten bilgi, inanç ve kesin bir kanaati ifade etmektedir. Erken dönemden itibaren Hak'tan başka görünen şeyler aslında onun çeşitli mertebelerdeki zuhur ve tecellilerinden ibaret bilinmesi ve görülmesi düşüncesi "vahdet-i vücûd" un temelini teşkil etmiştir. Bunun hal ve zevk olarak yaşanması sûfiler tarafından dile getirilmiş zamanla bu düşünce İbnü'l-Arabî (1165-1241) ve takipçileri tarafından sistemli bir hâl almıştır. Tevhidin vücûdî yorumu da tıpkı şühûdî tevhiddeki gibi ibadet ve amele dayandırılır. İbnü'l-Arabî kendisi bu anlayışı isimlendiren kişi olmasa da arkasından gelen öğrencileri bu düşüncüyü vahdet-i vücûd olarak terimleşmesini sağlamışlardır. Bu anlayışa göre vücûd, Hakk'ın zatını yine kendi zatıyla bulması demektir. O vücûd içinde O'nun Zâtından, O'nun sıfatlarından ve O'nun fiillerinden başka bir şey olmaz. Dolayısıyla bu en kesin manasında Vücûd, aslen ve esasen birdi ve mevcudat onun tecellilerinden ibaretti. Muvahhid de görüntüdeki çeşitliliğe ve çeşitli varlıkların bulunmasına rağmen hakikatte birlik ve bir varlık olduğunu keşfedip bunu tasdik eden kimse anlamına gelmektedir. Böylece vücûdun hakikatini birlemek adında kısaca vahdet-i vücûd olarak bu sistem

11 Bu yorum için bk. Ekrem Demirli, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2009), 143-154-159.

12 Tasavvuf tarihinde sûfilerin tevhid görüşlerini detaylı şekilde ele almak çalışmanın sınırları aşacağından burada referans vererek konunun ana hatları üzerinden ilerlemeyi tercih ediyoruz. Erken dönem sûfilerinin tevhid telakkileri ile ilgili yapılmış bir çalışma için bk. Mehmed Necmettin Bardakçı, "İlk Dönem Sûfilerin Tevhid Tecrübesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Sufiyye* 11 (Aralık 2021), 271.

terimleştı. ¹³ Vücûdî tevhid, “Her şey O’dur.” şeklinde özetlenmektedir. Bu düşünceyi benimseyen şairler divan edebiyatında pek çok edebî türde bu nazariyeye atıfta bulunarak tevhid konusunu işlemlşlerdir. ¹⁴

Divan edebiyatında tevhidler her şeyde Allah’ın varlığını müşahade etme düşüncesine yaslanan arka planı ile pek çok şair ve yazar tarafından yazılmış manzum ve mensur türün de adı olmuştur. ¹⁵ Divan edebiyatının mühim bir kısmını oluşturan tevhidler 14. ve 18. yüzyıl aralığında en önde gelen örnekleri yazılmıştır. Ahmed İlahî’nin yaşadığı dönemi de kapsayan bu zaman diliminde, sûfiler, tevhid inancına dair düşüncelerini tefekkürî ve arifâne bir dille şiirlerinde aktarmaya çalışmışlardır. Tevhid türünde bu şiirler divan, mesnevi ve mensur eserlerde de kullanılmıştır. Şairlik yönü ağır basan müellifler, eserlerinde bu şiirlere geniş bir şekilde yer verirken; nesir türünde yazılan eserlerde, tevhid konulu şiirler daha çok manayı güçlendirmek için kullanmışlardır. Bununla birlikte, tevhid manzumelerinin, diğer ilimlere nazaran daha yoğun görüldüğü alanın tasavvuf olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra Allah’ın zatı, sıfatları onun eşsiz oluşu ve yüceliği gibi kelâm ilminin inceleme alanına giren mevzular da edebiyatın imkânları ile birleştirilerek şiir diline dökülmüş, beyitler halinde eserlere dağılmıştır. Eserlerde Allah’ın varlığının ispatına yönelik ifadelerle sıkça rastlanmakla birlikte kelâmcıların kullandığı isbat-ı vacib, gaye ve nizam delili şiirlerin muhtevasında bariz bir şekilde işlenmiştir. ¹⁶ Risâleler şeklinde de yazılan bu eserlerde kelime-i tevhid, gramer bakımından incelenmek suretiyle ulûhiyetle ilgili meseleler çerçevesinde ele alınmıştır.

Tasavvufî tevhidler kaynaklarda içerik bakımından *umumî* ve *hususî* şeklinde tasnife tabi tutulmuştur. *Umumî tevhidin* daha çok Kuşeyrî, Attâr, Senaî, Muhyiddin İbnü’l-Arabî, Sühreverdi, Mevlânâ Celaleddin Rûmî gibi mutasavvıfların eserlerinden hareketle temellendirildiği gözlemlenmiştir. Mensur veya manzum şekilde yazılan bu eserlerde, başta

13 Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber: İbn Arabî Düşüncesine Giriş* (İstanbul: Sufi Kitap, 2021), 317.

14 Vahid Göktaş, “Es’ad Efendi (1847/1931) ve Tevhid Risâlesi’ndeki Vahdet-i Vücûd Görüşü”, *Tasavvuf | İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-1), 9/21 (2008), 430.

15 Mustafa İsmet Uzun, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/ 24-26.

16 Bir edebiyat eserinde tevhidin, kelam ilminde kullanılan deliller muvacehesinde ele alınmasına dair yapılan bir çalışma için bk. Ayşe Sağlam, “Nâbî’nin Tevhid’inin Gaye ve Nizam Delili Işığında İncelenmesi”, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 20 (2023), 83-94.

vahdet-i vücûd nazariyesi ve nüzü'l-urûc meselesi gibi tasavvuf metafiziğinin önemli konuları şiirle ifade edilmiştir. *Hususî tevhid*de ise Alevîlik, Bektaşîlik, Hurûfilik gibi mezhep ve tarikatların akidelerini esas alan *tevhidler* kastedilmiştir.¹⁷ Özellikle vahdet-i vücûd zeminine dayanarak telif edilen eserlerde ise hakikat mertebeleri ve ilahiyât bahislerinde tevhid tarzında söylenmiş pek çok şiire rastlanmaktadır.¹⁸

Divan edebiyatının mühim bir kısmını oluşturan tevhid eserlerinin 15. yüzyıl örneklerinden biri olması hasebiyle Ahmed İlahî'nin *Risâle-i Tevhidiyye*'si dönemindeki tevhid geleneğinin devamı niteliğinde yazılmış, küçük çaplı fakat tevhid içerikli beyitlerin daha mufassal ve temsil aracıyla izah edilerek yorumlanması bakımından dikkatleri çekmektedir. Her ne kadar *Risâle-i Tevhidiyye* hakkında daha önce Ahmed Yesevi Üniversitesi tarafından hazırlanan *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğünde* ansiklopedik mahiyette kısa ve genel bir çerçeve içerisinde bir metin yazılmışsa da¹⁹, bu makale, söz konusu eserin Türkçeye kazandırılması ve muhtevası bakımından daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi yönüyle farklılaşmaktadır. Eserin genişletilmiş tercümesi ve içeriğine dair değerlendirmelerin alana katkı sunması en öncelikli temennimizdir. Tercüme ve değerlendirmelere geçmeden önce müellifin hayatı, tasavvuf edebiyatı çizgisinde kaleme aldığı eserler ve kendisi hakkında yapılmış akademik çalışmalardan makalemizle irtibatlı gördüklerimiz hakkında kısa bir malumat vermek isteriz.

Şeyh Ahmed İlahî ve Eserleri

Divan edebiyatı müellif ve şairlerinden Şeyh Ahmed İlahî'nin hayatı hakkında bilgiler kısıtlı olmakla birlikte, kaynaklarda aslen Buharalı olduğu bilinmekte, fakat doğum ve ölüm tarihleri hakkında bir bilgiye

17 Ali Nihad Tarlan, *Divan Edebiyatında Tevhidler* (İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1936). Üç fasikülden oluşan bu eserin birinci fasikülünde: Ahmedî, Şeyhî, Sadrî ve Rabbânî'nin tevhidlerini ele alıp muhtelif asırlar içinde yazılan tevhidleri geçirdiği değişimi dil ve edebiyat bakımından tahlil etmiştir. Tevhidlerdeki konuları maddelendirerek tasnif ve müşterek yönlerini tespit etmektedir. İkinci fasikülde: 16. Asır Fuzulî ve 18. Asır Nâbî'nin tevhidlerini izah ederek tevhid türünün en karakteristik örneklerini aktarmıştır. Üçüncü fasikülde ise yazılan *Tevhid*'ler bir araya getirilerek İran Edebiyatındaki benzerleri ile kıyaslamıştır.

18 İsa Akpınar, *Klasik Türk Şiirinde Tevhid: (Başlangıçtan XVI. Asrın Sonuna Kadar)* (İstanbul: DBY Yayınları, 2023), 31-32.

19 Nuriye İnci, "Risâle-i Tevhidiyye (İlahî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 26 Aralık 2022).

15. Yüzyılda Yazılan Bir Tevhid Risâlesi: Şeyh Ahmed İlähî'nin Risâle-i Tevhidiyye Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi

rastlanmamaktadır. Anadolu'ya Fatih Sultan Mehmed (öl. 886/1481) zamanında gelmesi dolayısıyla, 15. yüzyılda yaşadığı söylenebilir.²⁰ Asıl adı Şeyh Ahmed'dir fakat eserlerinde Molla İlähî mahlasını da kullanmıştır.²¹ Tasavvuf ve edebiyatı mezceden eserleri ile öne çıkan Ahmed İlähî, Anadolu'ya gelişinden sonra Bursa'da ikamet ettiği, Bursa ve Edremit'te irşad faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Bursa'ya gelişinden sonra önemli dergâhlarda hizmet eden Ahmed İlähî'nin, Yoğurtlu Baba Dergâhı'nı (Kurulma tarihi: 870/1465) kurduğu bilgisi kayıtlarda geçmektedir. Halvetî, Nakşî ve Melâmî meşrep olduğu bilinen İlähî, -Lâmî Çelebi eserinde bu sûfiden bahsetme de-²², (Bursa) Anadolu'da bilinen ilk Nakşî tekkesinin kurucusu hüviyetindedir.²³ Farklı beldelerdeki tekkeleri ele alan Mehmet Şemseddin Efendi'nin *Yadigâr-ı Şemsî* dergâhnamesinde;

*Yoğurtlu Baba'da sır Çekirge'de bulunur
Ahmed İlähî'nin adıyla yâd olunur.*

manzumesinde ismen geçmektedir.²⁴ İlähî'nin Fatih Sultan Mehmed'i görmek için İstanbul'a gittiği, Ayasofya'da Fatih'in de içinde bulunduğu bir cemaate vaaz ettiği bilinmektedir. Tasavvuf düşünce tarihi açısından Anadolu'da vahdet-i vücûd nazariyesinin yaygınlaşmasında pay sahibidir. İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) kurucusu olarak kabul edildiği Ekberî ekole mensuptur. Bursa'da vefat ettiği bilinen Ahmed İlähî'nin -vefat tarihi kayıtlarda geçme de- Fatih döneminde vefat ettiği belirtilmektedir. Bursa'da Yoğurtlu Baba mezarlığına defnedilmiştir.²⁵

Şeyh Ahmed İlähî'nin Anadolu'ya gelişinden sonraki hayatı hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır.²⁶ Kaynaklarda İlähî'nin hayatı ve eserlerine

20 Mustafa Kara, *Bursa'da Tasavvuf ve Tekkeler* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2001) 198.

21 Şerife Ördök, "İlähî, Şeyh Ahmed İlähî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 18 Aralık 2023).

22 Kara, *Bursa'da Tasavvuf ve Tekkeler*, 188-233.

23 Ahmet İlähî'nin Anadolu'da kurduğu ilk Nakşî tekkesi hakkında yapılan çalışma için bk. Abdullah Damar, *Bursa'da Nakşibendiyye Kültürü ve Ahmed İlähî Tekkesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993); Kara, *Bursa'da Tasavvuf ve Tekkeler*, 219.

24 Kara, *Bursa'da Tasavvuf ve Tekkeler*, 77-82.

25 Abdülkerim Abdülkadiroğlu, *Güldeste-i Riyaz-ı İrfân ve Vefeyat-ı Danışveran-ı Nadiredân* (Tıpkıbasım) Belig İsmail (Ankara: Anıl Matbaacılık, 1988).

26 Kara, *Bursa'da Tasavvuf ve Tekkeler*, 198.

dair en detaylı diyebileceğimiz bilgiler ise Mustafa Kara'nın *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* adlı kitabında ona ayrılan bölümde yer almaktadır. Ahmed İlahî hakkında alanda yapılan pek çok çalışmada Kara'nın bu eseri referans gösterilmektedir. Kara, *İslâm Ansiklopedisi*'nde Ahmed İlahî'ye, Abdullah-ı İlahî²⁷ maddesinde kısaca yer vermiştir. Çağdaşı Abdullah-ı İlahî (öl. 896/1491)²⁸ ile aynı mahlası taşıması (Molla İlahî), eserlerine yapılan nispetlerde bazı karışıklıklara neden olmuştur. Kara, bu eserinde mahlas benzerliğinden doğan karışıklıkları gerekçeleri ile izah ederek, hangi eserin kime ait olduğu konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Bu karışıklıklardan en önemlisi, Fâtih Sultan Mehmed'in Ayasofya Camii'nde dinlediği ve bazı tasavvufî konuları kendisiyle soru-cevap şeklinde konuştuğu sûfinin kim olduğu meselesidir. Fâtih'in İstanbul'a davet ettiği ve Ayasofya Camii'nde vaazlarını dinlediği zatın Ahmed değil, Abdullah-ı İlahî olduğu ileri sürülmüştür.²⁹ Fakat Lamiî Çelebi'nin *Nefehâtü'l-Üns* eserinde verdiği Fatih Sultan Mehmed'in sağlığında Abdullah-ı İlahî'nin İstanbul'a gitmediği bilgisinden dolayı burada bahsedilen zatın Ahmed İlahî olması kuvvetle muhtemeldir.³⁰ İhtilaflı olan konulardan diğeri ise Sadreddin Konevî'nin (öl. 673/1274) *Miftâhu'l-Gayb* şârihinin kim olduğu meselesidir. Kâtip Çelebi (öl.1067/1657), bu eseri yanlışlıkla Abdullah-ı İlahî'ye nispet etse de yapılan çalışmalar, eserin Ahmed İlahî'ye ait olduğu bilgisini paylaşmaktadır. Konevî'ye ait bu eser, Fatih'in isteği üzerine Ahmed İlahî tarafından Edremit'te Farsçaya şerh edildiği bilinmektedir.³¹ Mahlas benzerliğinden doğan karışıklık *Tasavvuf-nâme* adlı eserde de söz konusudur. Eseri muhtevası bakımından inceleyip sadeleştiren Mücahit Kaçar ve Ahmet Akdağ, müellifin kuvvetli bir ihtimalle Ahmed İlahî olduğu sonucuna varmışlardır.³²

27 Mustafa Kara, "Abdullâh-ı İlahî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/ 110-112.

28 Abdullah-ı İlahî (öl.896/1491), Kütahya'nın Simav kasabasında doğmuştur. Abdullah Simavî olarak da bilinir. Nakşibendiyye tarikatının Anadolu ve Rumeli'de yayılmasına öncülük eden mutasavvıf âlim ve şairdir. Kara, *Bursa'da Tasavvuf ve Tekkeler*, 77-82; Abdullah-ı İlahî için bk. Abdurrezzak Tek, *Nakşiliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlahî* (Bursa: Emin Yayınları, 2012).

29 Kara, *Bursa'da Tasavvuf ve Tekkeler*, 182.

30 Abdurrezzak Tek, "Molla (Ahmed) İlahî'nin Ayasofya Camii'nde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar", *Uludağ Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (Ocak 2006), 289.

31 Kara, *Bursa'da Tasavvuf ve Tekkeler*, 199.

32 Molla Ahmed İlahî, *Tasavvuf-nâme*, haz. Mücahit Kaçar - Ahmet Akdağ (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2014), 11.

Ahmed İlähî, araştırmacılar nezdinde mahlas benzerliği sebebiyle, Abdullah-ı İlähî'ye nispeten gölgede kalmış gibidir. Oysa tasavvufî konularda ilmî derinliği ile Fatih'i etkileyecek derecede mahir ve aynı zamanda vahdet-i vücûd gibi anlaşılması zor konularda yazılmış eserlere şerh yazabilecek düzeyde Farsça, Arapça ve Osmanlı Türkçesine hakimiyeti ile tasavvuf edebiyatı alanına büyük katkıları bulunmaktadır. Osmanlı Türkçesine tercüme ettiği eserlerden biri, *Kenzü'l-Esrâr*'dır. Bu eserin mukaddimesinde -muhtemelen müstensihin yazdığı bilgilerden- İlähî'nin, Halep'te Şeyh Necib'in tekkesinde uzun süre halvet hayatı sürdürdüğü bilgisi verilmektedir. İlähî, burada kaldığı sürede, Debbâğzâde'nin talebi üzerine Necmeddîn-i Kübrâ'ya (öl. 618/1221) ait olduğu düşünülen *Kenzü'l-Esrâr* adlı eseri genişleterek tercüme etmiştir. Eserde, Ahmed İlähî'nin, Sadreddin Konevî neslinden olduğu, büyük kardeşinin de "Hâce-i Dâna lakabıyla bilinen bir âlim, zâhir ve bâtınları mamur nice kitap ve musannefleri olan bir zât olduğu" bilgisine rastlanmaktadır.³³ Aynı eserin mukaddimesinde Fatih Sultan Mehmed'in, Ahmed İlähî'nin ilmî dehasından etkilendiğine dair iki hadise şöyle aktarılır: Birincisi Ahmed İlähî, İstanbul'a ilk geldiği zamanlarda onun vaaz ve nasihatini duymak isteyenler Ayasofya'ya akın etmiştir. Sohbetini dinleyen cemaat üzerinde büyük tesir bırakan İlähî, yine bu vaazlarından birinde -Fatih'in de huzurda bulunduğu bir sırada- Hızır (a. s.) olduğu düşünülen bir zat tarafından sorulara muhatap olmuştur. Bu sorulara verdiği derinlikli cevaplarla Fatih Sultan Mehmed'in ilgisine mazhar olmuştur. İkincisi, Fatih'in rüyasını tabir etmesi hadisesidir. Fatih, bir rüya görür ve etrafında bulunan birçok âlimden bu rüyayı tabir etmesini ister. Fakat rüyayı yorumlayan âlimler arasında Ahmed İlähî'nin yaptığı tabir aynen zuhûr etmiştir. Fatih ile yakınlığının ziyadeleşmesine sebep olan bu olay üzerine Ahmed İlähî, saraya davet edilmiştir. *Kenzü'l-Esrâr* tercümesinin baş kısmındaki bu bilgilerden³⁴ Fatih'in manevîyatına etkisi olan zâtlardan birinin Ahmed İlähî olduğu açıktır. Bu müellifin, Fatih Sultan Mehmed'le

33 Ahmed İlähî, *Kenzü'l-Esrâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Koleksiyonu, 000868) 15-164; *Kenzü'l-Esrâr* Necmeddin Kübra'ya ait olduğu düşünülen Arapça eserin aynı adla Ahmed İlähî tarafından genişletilerek Türkçeye çevrilmiş şeklidir. Eserin tanıtımı için bk. Nuriye İnci "Kenzü'l-Esrâr (İlähî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 18 Aralık 2023).

34 Ahmed İlähî, *Kenzü'l-Esrâr* (Şerhi), 19b.

yakınlığı eserlerinde onu metheden kasidelerinden de anlaşılmaktadır.³⁵ Fatih Sultan Mehmed ve Ahmed İlahî arasındaki bu saygın ilişki, sûfiler ve padişahlar arasındaki yakınlığın en nadide örneklerinden biri olarak görülebilir. Fatih Sultan Mehmed'e yakınlığına rağmen, müellife dair bilgilerin kısıtlı olması ve özellikle ölüm tarihinin dahi bilinmemesi doğrusu dikkatimizi çekmektedir. Kara, müellifin bu fena ve yok oluşunu gönül redifli bir şiirinde işlediğini belirtmiştir.³⁶

Müellifin yukarıda bahsedilen Ayasofya'da Hızır (a. s.) olduğu düşünülen zat tarafından sorulan sorulara verdiği cevaplardan müteşekkil eserinin adı, *Risâle-i Es'ile ve Evcibe'dir*. Aynı risâle *Hızırnâme*, *Necâtü'l-Ervâh* ve *Risâle-i Molla İlahî* isimleriyle de kayıtlıdır.³⁷ *Tasavvuf-nâme* eserinin bir bölümünde de bu sorulara yer verilmiştir.³⁸ Eserdeki sorular; nüzûl-urûc meselesi, ilâhî isimlerin mertebeleri, küçük âlemin büyük âleme olan benzerliği gibi tasavvufun en girift konuları hakkındadır. Ahmed İlahî bu soruları, vahdet-i vücûd nazariyesine dayandırarak cevaplamaktadır. Müellifin bu risâlesi, Abdürrezzak Tek tarafından *Molla [Ahmed] İlahî'nin Ayasofya Camii'nde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar*³⁹ makalesinde, tasavvufun temel konularından varlık, insan, âlem ve bunların mahiyetine dair tartışmalar üzerinden değerlendirilmiştir.⁴⁰

Ahmed İlahî'nin diğer eseri, *Divan'*ıdır.⁴¹ *Divan'*ın tıpkıbasımını, İsmail Hikmet Ertaylan hazırlamıştır. Bu mecmuadaki Türkçe şiirler ise Cemal Kurnaz tarafından *Ahmed İlahî'nin Türkçe Şiirleri* adıyla

35 İsmail Yıldırım, “Şeyh Ahmed İlahî'nin Bilinmeyen Şiirleri ve Bu Şiirlerin Şekil ve Muhteva Husûsiyetleri”, *The Journal of Academic Social Science* 2/5 (Eylül 2014), 579.

36 Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 199-200.

37 Aynı soru ve cevaplar *Kenzü'l-Esrâr* tercümesinin baş kısmında 15 ila 25. varaklar arasında kısmî olarak yer almaktadır.

38 Ahmed İlahî, *Tasavvuf-nâme*, 21.

39 Tek, “Molla (Ahmed) İlahî'nin Ayasofya Camii'nde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar”, 285-305.

40 Tek, “Molla [Ahmed] İlahî'nin Ayasofya Camii'nde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar”, 285-305.

41 *Divan* “İlahî'nin Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerinden oluşan eseridir. Kaside, kıta, gazel ve rubailerden oluşan eserde 1436 beyit bulunmaktadır. Bunlar da Farsça 177 gazel, 1 kaside, 2 kıta, 27 rubai, Arapça 2 gazel, Türkçe 24 gazel şeklinde tür bakımından çeşitlenmektedir. Eserde “Molla İlahî” mahlası bulunduğundan bu eserin de Abdullah İlahî'ye ait olabileceği düşünülmektedir. Çetin Kaska, “Divân (İlahî)” *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 14 Ağustos 2023).

15. Yüzyılda Yazılan Bir Tevhid Risâlesi: Şeyh Ahmed İlähî'nin Risâle-i Tevhidiyye Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi

yayımlanmıştır.⁴² İsmail Yıldırım ise, *Şeyh Ahmed İlähî'nin Bilinmeyen Şiirleri ve Bu Şiirlerin Şekil ve Muhteva Husûsiyetleri*⁴³ başlıklı makalesinde *Divân'ı* olarak neşredilen çalışmalarda yer verilmeyen Türkçe şiirleri tespit ederek, bir araya getirmiştir.

Pend-name, yine Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu eserlerden biridir. İnsanlara iyilik, doğruluk ve güzelliği nasihat eden, didaktik eserler kategorisinde yerini alan *Pend-name*⁴⁴ mesnevî nazım şekliyle 45 beyit halinde tertip edilmiştir. Bu eser, Esra Kuru tarafından transkribe edilerek şekil ve muhteva özellikleri açısından incelenmiştir.⁴⁵ Müellifin diğer eserleri *Şakâyiku'l-Hakâyık li-Sultâni'l-Halâyıık*⁴⁶, *Şerh-i Ba'zı Rubaiyyât-ı Ömer Hayyam*, *Merâtib-i Fakr*⁴⁷, *Sırr-ı Tâcü'l-Emcâd*⁴⁸, *Mizânü'l-Efkâr*, *Mahzenü'l-Cevâhir fî-Esrâr-ı Zikr*⁴⁹ ve *Tasavvuf Risâlesi*⁵⁰'dir. Nesir ve nazım biçiminde yazdığı bu eserler üzerine yapılan akademik çalışmalar, henüz eserlerin tanıtımından ibarettir. *Risâle-i Tevhidiyye* eseri ise bu makalede ele alınacaktır. İlähî'nin kısmi olarak tevhid düşüncesini de anlamaya imkân veren bu risalenin öncelikle biçimsel özellikleri hakkında şu değerlendirmeler yapılabilir.

42 Cemal Kurnaz, "Ahmed İlähî'nin Türkçe Şiirleri", *İLAM Araştırma Dergisi* 1/1 (Ocak-Haziran 1996), 153-172.

43 İsmail Hikmet Ertaylan tarafından neşredilen *İlähî Divanı*'nda 24 tane şiir tespit edilmiş yine Cemal Kurnaz'ın Ahmed İlähî'ye ait 26 şiiri olduğu bilgisi üzerine yoğunlaşan İsmail Yıldırım, yaptığı çalışmada Türkçe şiirlerinin sayısını 39 olarak tespit etmiştir. Bu değerlendirme ve şiirleri için bk. Yıldırım, "Şeyh Ahmed İlähî'nin Bilinmeyen Şiirleri ve Bu Şiirlerin Şekil ve Muhteva Husûsiyetleri", 578.

44 *Pendnâme*, olgun insan tipini yetiştirmeyi gaye edinen didaktik türde eserlere verilen addır. Nasihatname, öğütname isimleri ile de bilinmektedir.

45 Esra Kuru, "Şeyh Ahmed İlähî ve *Pend-nâme*'si", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/9 (2014), 771-784.

46 Şeyh Ahmed İlähî'nin şerh ettiği eserlerden biridir. Müellif, İranlı mutasavvıf şair Mahmud Şebüsterî (ö.720/1320)'nin Gülşen-i Râz isimli mesnevisine Farsça şerh yazarak, eserin ismini *Şakâyiku'l-Hakâyık li-Sultâni'l-Hakâyık* koymuştur. Eserin bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı nr. 474'te kayıtlıdır. Eserin tanıtımı bk. Bilal Güzel, "Şakâyiku'l-Hakâyık Li-Sultâni'l-Hakâyık (İlähî)" *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 14 Ağustos 2023).

47 *Merâtib-i Fakr*: Farsça manzum bir eserdir. Nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu, nr. 1425, 82b-84 a varakları arasındadır.

48 Arapça kaleme alınan eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu, nr. 1425, 76b-78b varakları arasındadır.

49 *Mahzenü'l-Cevâhir fî-Esrâr-ı Zikr* Arapça bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Koleksiyonu, nr. 1425, 1b-2b'de kayıtlıdır.

50 Eser, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 5123, nr. 90b-113a varakları arasındadır.

1. Eserin Fiziksel Özellikleri ve Eser Üzerine Bazı Değerlendirmeler

1.a. Risâle-i Tevhîdiyye'nin Fiziksel Özellikleri ve Telif Sebebi

Çalışmaya konu olan *Risâle-i Tevhîdiyye*'nin bilinen tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Kemal Edip Koleksiyonu numara 56, [305b-306b] varakları arasında bulunmaktadır. Bu nüshada eserin, Şeyh Ahmed İlâhî'ye aidiyeti hem risâlenin başında hem de sonunda iki yerde belirtilmiştir. Dolayısıyla diğer eserlerinde Abdullâh-ı İlâhî ile olan mahlas benzerliği sorunu bu risalede yoktur. Bilinen tek nüshanın biçimsel özellikleri hakkında şunlar söylenebilir: Eser toplamda iki sahifeden oluşmaktadır. Sahife 305'te 20 satır; 306 kısmında ise 21 satır bulunmaktadır. Eserin dili Arapçadır. Eserin başlığı *Risâle-i Tevhîdiyye* olarak kırmızı renkle (sonradan) belirtilmiştir. Böylece sahifelerde hangi bölümün esere ait olduğunu anlama kolaylığı sağlanmıştır.

Eserde müstensih ismi geçmemektedir. Eserin hangi tarihte yazıldığı da belirtilmemiştir. Risâlenin sonunda eserin telif sebebine dair Hz. Şâh Efendi için yazıldığı belirtilmiştir. Müellif, Şâh Efendi unvanını *Pendname'sinde* Fatih Sultan Mehmed için kullanmaktadır:

*Bir nasihat iderem Şâha sana
Bu cihan fanidür kalmaz ana⁵¹*

Şiirindeki kullanım biçiminden *Risâle-i Tevhîdiyye*'de geçen Şâh Efendi'nin, Fatih Sultan Mehmet Hân olduğunu söylemek mümkündür. Fatih Sultan Mehmed, ilmi faaliyetlere verdiği önem dolayısıyla farklı ilmî alanlarda pek çok eserin tercüme edilmesini talep ettiği bilinmektedir. Bu risalenin de bu talebe binaen yazılan eserlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed İlâhî, diğer eserlerinde olduğu gibi bu risaleyi de padişaha hitaben yazıp onun nezdinde halka, insan-ı kâmil olmanın yollarını aktarmak istemiştir. Fakat *Risâle-i Tevhîdiyye*, ilmî düzeyi yüksek ve tasavvufî bilgiye sahip bir zümreye hitaben yazıldığı hissini uyandırmaktadır. Muhtemeldir ki bir ilim ortamında risâleye konu olan beytin ne tür bir

51 Kuru, *Pendname*, 781.

15. Yüzyılda Yazılan Bir Tevhid Risâlesi: Şeyh Ahmed İlähî'nin Risâle-i Tevhidiyye Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi

mana taşıdığı sorulması üzerine Ahmed İlähî, bu kısa risâleyi yazmıştır. *Risâle-i Tevhidiyye*'nin mihverini Farsça şu beyit oluşturmaktadır:

زدریای شهادت کر نهنگ لابر آرد هو
تیمم لازم آید نوح را در وقت توفانش

“Gelirse şehâdet âleminin yok edici lâ denizinden;
Tufan vaktinde Nûh’a teyemmüm yapması gerekir.”⁵²

Eser boyunca bu şiir, Ahmed İlähî tarafından âyetlerden iktibasla şerh edilmektedir. Bu beyit tevhidi izah etmek için Ahmed İlähî tarafından eserde yer verilmiştir. Fakat beytin kime ait olduğu hakkında bir not düşünmemiştir. Müellif nesir ve manzum unsurları birlikte kullanarak, dönemindeki tevhid yazma geleneğini başarı ile bu küçük hacimli eserle devam ettirmektedir. Üslup olarak sembolik bir dil kullanan müellif, tevhid gibi zor bir konuyu anlaşılır kılmaya çalışmıştır. Mensur eser kategorisinde değerlendirebileceğimiz bu eserin dibacesinde besmele, hamdele, salvele, müellifin adı ve ilmi derinliği, eseri kime ithafen yazdığı belirtilerek tevhide dair bir beyitle eser başlamaktadır. Vahdet-i vücûd anlayışına dayanılarak telif edilen risalede öz bir şekilde tasavvufta mülk, melekût ve ceberut, lahut ve nasut gibi isimlendirilen âlemler hiyerarşisi ile insanın içindeki ve dışındaki varlık düzeyleri hakkında yorumlar yapılmıştır.

Risâlenin kurgusundaki temel kavramlara bakıldığında İbnü'l-Arabî ve takipçilerinin kullandığı terminoloji göze çarpar. Tevhid, sâlikin mülk ve melekût âlemleri arasındaki seyahati ve varlık mertebeleri ile ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Mülk ve melekût âlemi arasındaki döngüsel seyrin tamamlanması ve kulun tevhide şahit oluşu, Hz. Nûh ve tufan sembolizmi ile izah edilmektedir. Varlık mertebeleri arasındaki bu döngüsel seyahat, kişinin irşad ehli olmaya hak kazanma serüveni, kısa ve veciz bir şekilde açıklanmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin insan ve kainat için yaptığı küçük âlem-büyük âlem benzetmesi tam da bu eserde hem dışardaki hem de insanın içindeki varlık düzeyleri hakkında yapılan yorumları özetler mahiyettedir. Ahmed İlähî, tasavvufun anlaşılması zor mevzularından tevhidi, öz bir şekilde temsil ve sembollere başvurarak derinlikli yorumlarıyla bu risalede izah etmektedir.

52 Eserin el yazma nüshasının Arapçaya transkribe edilmesi esnasında okuma güçlüğü çektiğimiz kısımlarda Prof. Dr. Mustafa Altunkaya'nın katkılarını burada zikretmeyi bir borç biliriz.

Risaleye ek olarak mevcut nüshanın 307. sahifesinde Farsça şiirler dikkat çekmektedir. Bu şiirler Ahmed İlahî'ye ait olmayıp yine tevhidle ilişkili şiirler olduğu görülür. İlk manzume İbu'l-Vefâ'ya (öl. 896/1491) aittir:

*Dört şey vardır dünyada çaresizlere çare olan
Malı terk, makamı terk, rahatı terk ve canı terk
Dört şey vardır onu arzulayan kuvvet ve güce erişen
Sureti terk, manayı terk, iki cihanı terk ve terki terk.*

Sâlikin tevhid yolculuğunda, onu perdeleyen şeylerin zikredildiği bu beytin aşağıda farklı versiyonu el-Emir eş-Şeyh Buharî'nin (öl. 922/1516) dizelerinde şöyle ifade edilmiştir:

*Arifler tacı, dünyada dört şeyi terk etmektir
Dünyayı terk, ukbayı terk, varlığı terk ve terki terk.*

Tevhidi perdeleyen durumlarla ilgili üçüncü şiir Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin (ö. 672/1273) dizelerinde:

*Dört mana dört manaya kapıdır
Her bir mananın da başsız bir kilidi vardır.
Kilit üzerindeki manayı bilmez isen
Senin evin, kapısız bir saray gibidir.*

Dördüncü şiir, Mevlânâ Seyyid İzzet'e cevap şeklinde şu beyitle ifade bulur:

*Dört mana dört büyük ruhtur
Toprak, su, hava, ateş onun kapısındadır
Anlayış, düşünmek, ezberlemek ve akıl onun kilididir
Eğer onu kilitlemeyi bilmez isen o kapının kapalı olması daha iyidir.*

En sonda ise Sa'di Şirâzî'nin (öl. 691/1292) şiiri bulunmaktadır. Bu şiirler, risâlenin konusu ile bağlantılı olarak tevhide engel olan perdeleri ifade etmektedir. Risale nüshasındaki bu şiirlere, makalenin ek kısmında yer verilmiştir.

1.b. Eserin Muhtevası Üzerine Değerlendirmeler

Tasavvufun ilminin temel gayesi olarak tevhid hem mevcut âlemi hem de görülen âlemin ardındaki aşkın birliği içsel olarak onaylamayı ifade etmektedir. Dolayısıyla insanın manevi yönü ve âlem arasında doğrudan bir bağlantı kurulur. İnsanın yegane amacı kesretten vahdete, suretten manaya vasıl olarak tevhidi yani, saf birlik tecrübesinin yaşamasıdır. Eşref-i mahlûkat olarak yaratılan insanın, Rabbi'nin büyüklüğü karşısında aczini tanıma yolculuğunda tevhid, onun beşeri varlığı içinde gizlenen hakikati idrak etmesini sağlayan büyük bir dönüşümü de ifade etmektedir. Tevhid ve marifetullah arasındaki ilişki insanın kendini bilmesi ve Allah'ı tanıması O'nun tek ve yüce bir varlık olduğunu tüm zerreleriyle hissetmesi tevhid olarak yorumlanmaktadır.⁵³ Tevhidin marifetullah ile bağlantısını ve kişinin manevi olarak dönüşümünün ana hatlarını izah etme gayesine matuf yazılan bu risale, "Bismihi Alîm" ile başlamaktadır.

Tevhid eserlerinde bismelenin Allah'ın hangi esması ile yan yana getirildiği, beyan edilmek istenilen konunun bağlamını kurmak için önem kazanmaktadır. Müellif, Allah'ın zatına ait tüm sıfatları bünyesinde barındırması özelliğine binaen ilim sıfatı bakımından el-Alîm ismi ile tevhidi, mârifetle ilişkili ele alacağını bu suretle belirtmektedir. Klasik eserlerde takip edilen hamdele ve salvele geleneği ile devam eden risale, tevhid sırrının "Lâ ilâhe illallah" daki lâ-i nâfiyede gizlendiği bilgisinin ne manaya geldiğini izah etmek için yazıldığı belirtilmektedir. Müellif, kendisine bu sırrı anlama lütfunu veren Allah'a hamd ü sena ederek risâleye giriş yapmaktadır.

Ahmed İlähî, "Ve O'ndan başka İläh olmadığına şehadet etti." derken bu şehadeti tecrübe edenin Hz. Peygamber olduğunu kasd ederek, O'nun melekût denizinden tekrar eksiki olanları tekmil etmek için mülk topraklarına dönmesini -miraç hadisesini kastederek- Peygambere, âline ve ashabına salât ve selâm eder.

Risalede eserin kime ait olduğunun geçtiği yer şu şekildedir:

... yasaklardan kaçman kul Şeyh Ahmed el-İlähî, es-Sultân alâ memâliki't-tahkik ve'l-bürhan fî mevâki'i't-tedkik e'l-furkân beyne'z-zanni ve'l-yakin'de Mevlânâ celâlü'l-milleti ve'd-dünya ve'd-din şöyle söylüyor. (305 b):

53 Bardakçı, "İlk Dönem Süfîlerin Tevhid Tecrübesi Üzerine Bir Değerlendirme", 259.

Klasik eserlerde eserin nispeti açısından önemli olan bu kısım, müellifin nasıl bir ilmî kişiliğe sahip olduğu konusunda da fikir vermektedir. Şeyh Ahmed İlâhî; Allah'ın nehy ettiklerinden kaçınan, tedkik konularında tahkik ve burhân ehline sultân, zan ve yakîn (kesin bilgi) arasını birbirinden ayıran, din ve dünya milletinin Mevlânâsı, şeklinde takdimi ile müellifin, ilmî yönden derin bir birikime sahip olduğu vurgulanır. Müellif tevhid bağlamında ele aldığı Farsça şu beyitle tevhidi izah etmeye başlar:

زدرياي شهادت کر نهنگ لابر آرد هو
تيمم لازم آيد نوح را در وقت توفانش

*Gelirse şahadet âleminin yok edici(nefyedici) lâ denizinden;
Tufan vaktinde Nûh'a teyemmüm yapması gerekir.(305 b)*

Ahmed İlâhî, tevhid bağlamında yazdığı bu beyti şerh etmeden önce burada geçen kavram ve temsillerin ne manaya geldiğini izah eder. Müellife göre kelime-i tevhid, şahadet denizi; lâ-i nâfiye, hüve lafzı ve havâtır; Nuh, tufan vakti ve teyemmüm kavramlarına karşılık gelmektedir. Böylelikle, müellifin yukarıdaki beyitte yer verdiği kavramlara getirdiği izahlar, aynı zamanda bu terimlerim tasavvuf edebiyatında ne türden çağrışımlara sahip olduğunu göstermesi bakımından da ayrıca önemlidir.

Ahmed İlâhî'nin tevhidi, deniz sembolizmine başvurarak anlatması dikkat çekicidir. Tasavvuf edebiyatında deniz, vücûd-ı mutlak olan Allah'ı ve O'nun sonsuz zât ve makâmını/vahdetini temsil etmek için şairlerin başvurduğu sembolik bir kavram olarak karşımıza çıkar. Sûfîler ise vahdet-i vücûd nazariyesini açıklarken varlığın bir olduğunu ve kesretin görünürde kaldığını ifade etmek maksadıyla deniz sembolizmine sıklıkla başvurmuşlardır.⁵⁴ Deniz, durgunluk ve taşma hâllerinden dolayı insan gönlüne de benzetilmiştir. Sûfîler şiirlerinde bazen içine çekip gark olmayı ya da gönlü teskin eden yönüyle olgunluğa ulaşmayı, deniz ve dalga temsili ile anlatmışlardır. Ahmed İlâhî de bu risalede, denizdeki tüm dalgaları kesret ile ifade ederek "lâ denizi" yani kesretin nefyedilmesi ile vahdete/birliğe ulaşmanın mümkünlüğünü vahdet-i vücûd düşüncesi temelinde anlatmaktadır. Bu manada denizle, vahdet; damlalar ve dalgalar ile kesret ilişkilendirilerek, kelime-i tevhidin "lâ ilâhe" kısmı izah edilmektedir.

54 Emel Nalçacıgil Çopur, "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Deniz" *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/1 (2022), 67.

“Lâ ilâhe” ile Allah’ı tenzih ederek ulûhiyet makamıyla bağdaşmayan her şeyi ondan nefyetmek suretiyle Allah’ın ne olmadığı ifade edilmektedir.

Ahmed İlähî'nin birinci dize için getirdiği açıklamalarda, şahadet denizindeki tevhidden kasd edilenin, Âl-i İmrân 3/18 suresindeki “شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” daki “lâ ilâhe illallah” kelimesi olduğunu ifade eder. Kelime-i tevhidi âyetten iktibasla delillendirdikten sonra ondaki mana derinliğini önce gramer açısından açıklar. Fakat onun izahına geçmeden önce âyetin devamında olan “Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak kendinden başka İläh olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de buna şahitlik ettiler. (Evet) O’ndan başka İläh yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir.” buyruğu, Ahmed İlähî'nin tevhid anlayışına dayanak olduğu kadar kendisinden önce mutasavvıflar⁵⁵ tarafından da tasavvuftaki tevhid anlayışının delili olarak yorumlanmıştır. Sınıflandırmaya göre tevhidin ilk çeşidi, Hakk’ın Hakk’ı tevhididir. Yani Allah’ın kendisinin bir olduğunu bilmesi ve ben vahid olanım diye haber vermesidir. Bu düzeyde tevhid, hakiki ve mükemmel olan, Cenâb-ı Hakk’ın kendisini tevhid etmesidir ki bu tevhid yaratılanlar için mümkün görülmemektedir. İkincisi Allah’ın halk için tevhididir. Allah’ın kul muvahhidir diye hükmetmesi ve kulun tevhidini yaratmasıdır. Kuşeyrî ikinci aşamayı, yokluktan varlık sahasına çıkardığı yani yarattığı tüm varlıkların her bir parçasını Allah’ın varlığını ve Rab’liğini ortaya koyan, kadim oluşuna şahitlik eden ve O’nun aziz ve şerefli olduğunu akıllara bildiren yönüyle bir şahitlik olarak anlamıştır. Üçüncüsü ise halkın Allah’ı tevhididir. Kulun Allah’a birdir diyebilmesi ve O’nun bir olduğuna hükmetmesi ve O’nun vahid olduğunu haber vermesidir.⁵⁶ Dolayısıyla sûfiler bu âyeti üç çeşit tevhid bakımından anlayarak yorum getirmişlerdir.

Âyetin devamında gelen “melekler ve ilim sahipleri de buna şahitlik ettiler.” ifadesindeki “meleklerin şahitliği” Kuşeyrî tarafından, “Allah’ın

55 Erken dönem sûfilerinin tevhid telakkileri ile ilgili daha detaylı değerlendirme için bk. Mehmed Necmettin Bardakçı, “İlk Dönem Sûfilerin Tevhid Tecrübesi Üzerine Bir Değerlendirme” *Sûfiyye* 11 (Aralık 2021), 271.

56 Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî, Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 387; Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma* (Kahire: El-Mektebetü’l-Tevkifiyye, ts.), 36-37; Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 30-31; Kuşeyrî, Abdülkerim, “Letâifü’l-işârât”, thk. İbrahim el-Besyûnî (Kahire: el-Hey’etü’l-Misriyyetü’l-Âmme, 2000), 1, 226; Abdülkerim El-Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, çev. Mehmet Yalar (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2012), 268.

birliğine dair şahitliğin meleklerin şahitliği ile teyid edilmediği, aksine onların şahitliği ile muvaffak kılıp güçlü kılmak ve varlığının bilgisine irşad etmek suretiyle kendilerini mutlu kılıp güçlendirdiği” şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁷ Âyetteki “ilim sahiplerinin şahitliği” ise ilim sahiplerinin, insanoğlu arasındaki veliler olduğudur. Kuşeyrî’ye göre bu veliler, Allah’ın kudret ve cemalini bilen ve izzetinin vasfını tanıyan kişilerdir. Bu suretle Allah, kendi şahitliği ile veli kulların şahitliğini âyette yan yana zikretmekle veli kullarına değer verdiğini belirtmektedir. Kuşeyrî, velilerin zan ve tahminle değil müşahede ve belirlemeye dayalı olarak tevhide şahitlik ettiklerini ekleyerek, Allah’ın onlara kendisini tanıttığını, bu suretle onların da Allah’ı tanımış olduklarının altını çizmektedir. Eğer Allah, onlara kim olduğunu bildirmeseydi onlar da Allah’ın kim olduğunu bilmezlerdi diyerek Allah’a zan ve sezi ile inananlara (zahir uleması) karşı velilerin, Allah’a yakınlık bakımından daha ileri düzeyde olduğunu vurgulamıştır. İlim sahiplerinin de mertebelerine dikkat çekerek, âlimlerin akıllarının berraklığı ile tevhide ulaştığını fakat tevhid ehlinin, söndükten sonra tevhide tanıklık ettiklerini iddia ederek, tevhid ehlinin şahitliğinin efdal oluşunu vurgulamak istemiştir. “Aslında onlar var idiler ancak varlıklarından koptular.” diyerek tevhidin kulu istila edip varlığının ortadan kalkma derecesine göre Allah’ın lütfu ile muamelesi sonucu keşf veya vecd yoluyla tevhide şahitlik ettiklerini belirtmiştir.⁵⁸ Buradaki tevhidten kasıt, keşif ve zevk temelli şuhûdî tevhid anlayışına işaret etmektedir.⁵⁹ Şuhûdî tevhid, kulun kendi iradesini, Hakk’ın iradesine bırakması; tevhid hakikatlerinin kulu istila etmesi şeklinde de anlaşılmaktadır. Bir nevi sâlikin dünyevî hüviyetinin ortadan kalkması ve böylece kulun eşyayı kendi ile değil, Allah ile kâim görebilmesi durumudur.

Risalenin devamında müellif, “tevhidin sırrı ‘Lâ ilahe illallah’ lafzının başındaki lâ en-nâfiyenin hakikatini tabir etmekten ibarettir” diyerek, tevhidin, nâfiye lâ’sının hakikatinde gizlendiğini söyler. İlâhî’ye göre “nâfiye lâ”sı “mez-kûrdan gayrı her şeyi zâkirin kalp alanından silip yok eden Rabbânî kuvvet” olarak görülür. Arapçada “nâfiye lâ”sı nefy kökünden

57 Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî, 1, 227; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, çev. Mehmet Yalar, 269.

58 Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî, 1, 227; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, çev. Mehmet Yalar, 269.

59 Süleyman Uludağ, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 41/21-22.

masdar olup, olumsuzluk anlamına geldiği için bu kavramın zıddı olan olumluluk ise ispattır. Nefy inkâr, yalanlama, uzaklaştırma, sürme gibi anlamlarda da kullanılır. Arapçadaki bu edat, fiil veya isim cümlesinin başına gelişine göre cümleye farklı anlam katar. *Lâ ilâhe illallah* lafzındaki “lâ” ise lâ-en-nâfiye li'l cins olarak yani cinsi olumsuzlayan lâ olarak da ifade edilir.⁶⁰ Diğer bir söylemle, âlemde İläh olarak telakki edilenler içinde, Allah'tan başkası İläh değildir. O'ndan başkası İläh olarak kabul edilemez. O'ndan başkasına ibadet edilmez. Bu yüzden “Lâ ilâhe” İläh yoktur “illallah” ancak Allah vardır. Yani “Allah'tan başka İläh yoktur.” şeklinde tercüme edilir. Ahmed İlähî “lâ” edatının işlevini anlatmak için mecazen bunu, küçük balıkları yiyen büyük balığa benzetmektedir. Nitekim lâ zikri, Mahbûb'dan gayrı havâtır cinsinden her şeyi silip yok etmektedir. Böylece gönüldeki tevhid denizi, ağyârdan arındırılır. Yani, kişinin tevhid edebilmesi için Allah'tan gayrı tüm batıl düşünceleri (Mahbub'dan gayrı havâtır) aklından ve kalbinden arındırması ve onları silmesi lâ'nın zikri ile mümkündür. Diğer bir ifade ile insanın “bir” haline gelmesi ancak önündeki “çokluk” engelini aşmasıyla mümkün olmaktadır. İnsanı tevhide ulaştırın veya kamil kılan şey, bu çokluk engelini aşmasındaki çaba ile ilişkili görülmüştür. Bu sebeple Hücvirî (öl. 465/1072 [?]) gibi pek çok sûfî genel yaklaşım olarak; mâsivâ düşüncesinin kalpte kalma süresi ile, tevhide dair perde ve afetlerin o derece kalpte yer edeceğine dikkat çekmişlerdir. Bu nedenle tasavvufta himmeti bir noktaya teksif etmek, tevhid ile ilişkilendirilmiştir.⁶¹ Himmetin (niyetin) çok şeylere bölünmesi (kesret) yerine; sadece Allah'a tahsis edilmesi tevhide ulaşmak için genel bir kaide hükmündedir. Dolayısıyla sûfîler mâsivanın niyeti parçaladığını düşünür. Kalbi mâsivadan arındırmanın yolu ise amel ve ‘lâ ilâhe illallah’ zikri ile mümkündür.

Ahmed İlähî'nin “lâ ilâhe ilallah” zikrine bu denli önem atfetmesi, tasavvuf geleneğinde “Lâ ilâhe illallah” zikrinin kalbi arındırma düşünce-sinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)'in “Duaların en faziletlisi, arefe gününde yapılan duadır. En faziletli kelime ise benim ve benden önceki bütün nebîlerin söyledikleri “lâ ilâhe illallah”tır.” hadisinden mülhem sûfîler, sâlikin daima kelime-i tevhidi zikretmesiyle,

60 Emre Çavdar, “Lâ-i Nâfiye li'l-Cins' ve Kur'ân-ı Kerim'deki Kullanımları”, *İlähîyat Araştırmaları Dergisi* (2014), 95-114.

61 Hücvirî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yay, 2018), 346.

kalbinde bulunan mâsivaya ait paslarından arınacağını ve kalbinin tertemiz olacağını düşünmüşlerdir. Böylece kalp aynasının Allah'ın tecellisine mazhar hâle gelmesi umulmaktadır. Allah'ı zikreden ve zikredilen nazarı müşahedelerinde birleşme sağlanacaktır. Sâlik bu yolla bütün kesrette, vahdeti bulur. Sûfiler yapılması murad edilen tevhid zikrine bu yüzden önem vermektedir. İsmail Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) tevhid zikrine dair şu dizeleri, sûfî düşüncede zikir konusunun özeti mahiyetindedir:

*Her zaman Lâ ilâhe illallah demeyi kendine vird yaparsan
Hakkın nuru sana doğar.
Yüksekte ve alçakta, her iki âlemde ona şerik bulmazsın.
Senin şuhûd gözünün önünde
Hakk'ın hüviyetinden başka hiçbir mutlak gelmez.
Can kulağın O'ndan başka vücûd olmadığımı işitir.
Hevâ ve hevesle ona ulaşamazsın.
“Lâ” dan geçmedikçe ona ulaşamazsın.⁶²*

Ahmed İlâhî, “nâfiye lâ”sının hikmetinin ardından kelime-i tevhid-deki “hüve” lafzını açıklamaya başlar. Onun düşüncesinde “Hüve” lafzı, Allah'ın tüm isim ve sıfatlardan mücerred olarak Zât'ının tek olduğunu yani ehadiyyeti ifade etmektedir. Ehadiyyet, Allah'ın eşsizliğini ve tekliğini belirten bir sıfat olarak daha mükemmeli tasavvur edilemeyen birlik, ezeli ve ebedî teklik anlamına gelir. Ahmed İlâhî ehadiyyeti “Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu.” diyen bazı kimselerin bu sözünün tevhid sırrına işaret ettiğini belirterek bunu “Mesela denizdeki dalgalar, dalga oluşlarıyla vardır, gerçekte ise yoktur.” “Allah vardı ve O'nunla hiçbir şey yoktu.” ifadeleri ile vahdet-i vücûd düşüncesine bir atıfta bulunmaktadır. İlâhî, bu anlayışın temsilcisi İbnü'l-Arabî'nin “Var olan sadece Allah'tır ve etrafımızda var gibi gördüğümüz âlem, Allah'ın isim ve sıfatlarının gölgesi hükmündedir. Ancak, bu gölgeler hayali olup gerçek varlıkları bulunmadığı için hakikatte var olan sadece Allah'tır.” anlayışını izah için yine deniz ve dalga metaforu kullanmaktadır. Tevhid düşüncesinin sistemli izahı olan vahdet-i vücûd “Her şey O'dur.” anlamında, varlığın tek olup, bunun da mutlak varlık olan Allah/Hakk'ın varlığından

62 İsmail Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukara*, haz. Saadettin Ekici (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 139.

ibaret olduğu, O'ndan başka hakikî varlık bulunmadığının idraki, şuur ve düşüncesidir.⁶³

Ahmed İlähî, risâlenin buraya kadar olan kısmında kelime-i tevhidi; Kur'ân temelinde, gramer bakımından, şuhûdî tevhid anlayışı ve vahdet-i vücûd düşüncesine dayanarak izah etmektedir. İnsan 'Bir'e erme gayesi için kesret, bölünme ve parçalanma vb. ne varsa hepsinden gön-lünü arındırması gerektiği ifade edilerek meseleyi seyr ü sülûk sürecine yönlendirmektedir.

Risalede şiirin ikinci dizesi olan "Tufan vaktinde Nûh'a teyemmüm yapması gerekir" ifadesi ile seyr ü sülûk sürecine geçiş yapılır. Beytin bu dizesinde, **teyemmüm** (**seyr, sâlik ve kutup**) kavramlarının yanında Nûh tufanı sembolizmi dikkat çekmektedir.

Müellif, Allah'a seyr (seyr-i ilallah) aşamasını hak edenlerin kendilerindeki eksiklikleri tamamlaması için (tekmili) melekûtta, mülk arzına doğru yolculuğunu (yolculuğun ilk yarısı) ve sâlikin teknilini tamamladıktan sonra seyr-i anillah (Allah'tan seyr) yolculuğundaki (yolculuğun ikinci yarısı) dönüşü(mü)nü "**teyemmüm**" kavramı ile ifade etmektedir. İnsanın sülûku, ahlâklanma ya da yetkinleşmesi nasıl bir süreçte meydana gelir sorusunun cevabı niteliğinde olan ikinci beytin izahında müellif, İbnü'l Arabî ve Konevî geleneğinde varlık ve kemâl arasındaki dairesel ilişki bakımından meseleye yaklaşarak aynı zamanda insanın nasıl bir varlık olduğu sorusunu da özetle bu cümlede cevaplamış gibidir. Zira Konevî insanın yeryüzüne gelişini de kemâlin bir parçası varsaymakta varlık ve varlıktaki tüm süreçlerin dairesel olduğuna dikkat çekerek, insanın yeryüzüne gelişini kemalin bir parçası görmektedir. Burada bahsedilen mülk arzından, dünya âlemi kasd edildiği varsayılırsa erken dönem sûfilerinin, dünyayı tevhide bir perde olarak görmeleri fikrini kabul etmekle birlikte onun Hakk'ın kendisi için irade ettiği kemalle yeryüzüne gelmiş olmasından dolayı sülûk sürecinin ilk yarısı olarak görülmesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla melekûtta, mülk arzına doğru seyir hikayenin ilk yarısıdır. İnsanın Hakk'ın bilinme arzusu gereğince sülûkunu tamamlaması için bu nüzûl sürecinde her mertebede aldığı özellikleri geriye doğru ilerleyerek terk etmesi gerekmektedir. Konevî bunu urûc veya ikinci manevi

63 Vahid Gökaş, "Es'ad Efendi (1847/1931) ve Tevhid Risâlesi'ndeki Vahdet-i Vücûd Görüşü" *Tasavvuf | İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-1)* 9/21(2008), 430.

terkip kavramı ile ifade eder.⁶⁴ Ahmed İlahî'de benzer şekilde yolculuğun ikinci yarısı olarak tanımlar ve bu döngünün toplamını teyemmüm kavramı ile ifade eder.

Sâlikin melekûtta yani manevî varlıklar sahasından, mülke yani cisimler sahasına doğru döngüsü tasavvufta, nüzûl ve urûc meselesi adı altında ele alınır. Sûfîlerin nüzûl ve urûc meselesine dair genel yaklaşımlarına bakıldığında bu mertebelerin iki açıdan ele alındığı görülür.⁶⁵ Birinci açıdan mesele Allah bakımındandır. Yani Mutlak Varlığın yukarıdan aşağıya doğru tenezzül ve taayyün mertebelerinden geçerek, âlemi vücûda getirmesidir. İkincisi ise varlık bakımından, her bir varlığın aşağıdan yukarıya doğru tekrar bu mertebelerden geçerek, Mutlak Varlığa ulaşması şeklindedir. Yukarıdan aşağıya doğru bakıldığında, Allah kuluna tecellî, tedellî veya tenezzül eder. Bunun tersi yönde yani aşağıdan yukarıya doğru bakıldığında ise kul, Hakk'a urûc, terakkî veya sülûk etmektedir.⁶⁶ Ahmed İlahî, *Risâle-i Tevhidiyye*'sinde kulun Hakk'a urûcu ve seyrini **seyr-i ilallah**; İlahî Zât'ın kuluna tecellisini ise **seyr-i anillah** ile ifade etmektedir. Bu çift yönlü seyir, melekûtta mülke ve mülkten melekûta doğrudur. İki yön arasındaki saha ise ceberûtür. **Ceberût**, ârifin iki bahr/âlem arasındaki yolculuğunda, ilim talim etmek ve eksiklikleri tamamladığı tecrübi sahadır. İşte kişinin manevi eğitimini ikmal yolunda takip ettiği bu süreçler, Ahmed İlahî'nin tasavvuf düşüncesindeki seyr ü sülûk anlayışının bir ifadesidir. Böylece seyr ü sülûkta yani sûfînin tevhid yolculuğunda uğrayacağı menziller de gösterilmektedir. İlahî'nin bu düşüncesi İbnü'l Arabî'nin insan nefsinin/ruhunun bir maddi âlemden etkilenen, diğeri ulvî âlemden feyz alan iki yönlü olduğu görüşünü destekler mahiyettedir.⁶⁷ Tasavvufta esas olan ulvî âlemden feyz alan kısımdır ki Ahmed İlahî her iki yönünü de ele almakla birlikte daha ziyade ulvî yönüne odaklanmaktadır. Mülk, melekût, ceberût gibi risalede geçen terimler tasavvuf

64 Hacı Bayram Başer, "Yükümlü Varlıktan Varlığın Gayesi Olan İnsana: Tasavvufta İnsan Tanımlarının Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan Nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları*, ed. Ömer Türker-İbrahim Halil Üçer (İstanbul: İlem Yayınları, 2019), 538.

65 Ahmed İlahî, *Risâle-i Es'ile ve Evcibe* eserinde bu konuyu daha detaylı ele almaktadır. Eser için bk. Tek, "Molla (Ahmed) İlahî'nin Ayasofya Camii'nde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar", 285-305.

66 Tek, "Molla (Ahmed) İlahî'nin Ayasofya Camii'nde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar", 289.

67 Başer, "Yükümlü Varlıktan Varlığın Gayesi Olan İnsana: Tasavvufta İnsan Tanımlarının Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme", 536.

felsefesinde insanın içindeki ve dışındaki varlık düzeylerini yorumlamak için başvurulan Kur'ânî terimlerdir. Ancak bu kavramlar üzerine inşa edilen kozmolojik ve metafizik sistem Kur'ân'daki anlamından ziyade uzun zamanlar içinde gelişen bir düşünce birikiminin sentezlenmesi ile oluştuğu söylenebilir. Varlık mertebelerinden melekût âlemi bütün fiziki âlemler üzerindeki hakimiyete işaret etmektedir. Mülk ise Allah'ın insanla devredebileceği bir hükümdarlığı, melekût ile görünür olmasına rağmen yalnızca Allah'a has bir hakimiyeti ifade etmektedir. Ceberût ise zorlama ve hüküm anlamına gelen cebr kavramından yola çıkarak "her şeye kadir olan kudret" anlamında ilâhi bir sıfattır.⁶⁸

Müellife göre, tevhidin sırrı zâhir olduğunda (tevhide şahit olduğunda) Allah'ın birliğini müşahede eden ârif kişinin kalbine gelen coşku veya vecd, Nûh'un yaşadığı tufan vakti misalidir. Kalbinin aydınlanması sonucu yaşadığı coşku, Nûh tufanına; sâlik kişi de Nûh'a benzetilmiş ve bu tecrübeyi yaşayan her sâlik kendi döneminin Nûh'unu temsil ettiği varsayılmıştır. Ahmed İlähî'nin veciz ifadelerinden, tekâmül sürecine giren her sâlik için sülûk tecrübesinin özel ve zahmetlerle dolu olduğu anlaşılmaktadır. Bu tecrübeyi yaşayan kemâl ehli her ârif, tıpkı tufan misali, içinde oluşan tüm çalkantılardan çıkarak, kendisindeki eksik yönleri kemâle erdirdikten sonra melekût toprağına ulaşmaktadır. Fakat tecrübesi esnasında şahitlik ettiği hâlleri, melekût toprağından tekrar mülk toprağına dönerek, tevhid sırrını öğrenmek isteyen sâliklere talim ettirmesi icap etmektedir. Fakat mülk toprağına dönüşte artık o kişi, sâlik olarak adlandırılmaz. Zira sûfiler, yapılan ibadetler neticesinde hasıl olan her hâli/makamı kişiyi manevî yönden dönüştürmesi bakımından mertebesine göre farklı bir terimle adlandırmaktadırlar.

Ahmed İlähî, bu dönüşü(mü) ve kişiye manevî faydalarını şöyle izah ederek devam etmektedir: "Mülk noktasından melekûta doğru seyir, dairenin yarısıdır." Bu birinci seyir olarak adlandırılır. Mülk noktasından başlayan dairevî seyirde sâlik, melekût noktasına vardığında yolun yarısını kat etmiş olur. İlähî, bu yolculukta birinci seyrin sahibini, sâlik olarak adlandırır ve onun makamını **dairenin sağının imamı** olarak tanımlar. İkinci seyir ise melekût noktasından mülk noktasına doğru seyirdir. Bu

68 Mathieu Terrier, "Sufi Hierarchies of the world of levels of existence: Mulk, Malakût, Jabarût and Related Concepts", *Sufi Cosmology*, ed. Christian Lange- Alexandre Kynsh (Leiden; Boston, Brill, 2002), 276-278.

seyirde sâlik, dairenin diğer yarısındaki mesafeyi kat etmektir. İkinci seyrin sahibi ise **dairenin solunun imamıdır**. Dairevi biçimde devam eden bu yolculuğun ikinci evresi de tamamladığında sâlik, artık **kutup** olma makamını hak etmektedir. Onun kutup olarak tanımlanmasına sebep olan şey, o kişinin hem mülkte hem de melekûtta seyir yaparak manevî döngüsünü/dönüşümünü tamamlamış olmasıdır. Bu dairevi döngüde sâlik eksiklerini, kusurlarını tamamlamış ve ilâhî lütfun perdesinden açılan güzelliklere şahit olmuştur. Bu şahitliği İlâhî, “Sonra gözünü tekrar tekrar çevir bak”⁶⁹ âyetinden iktibasla açıklamaktadır. Ona göre mülk noktasından melekût noktasına doğru başlayan bu yolculukta tevhide dair sırlar kişiye açılmaktadır. Âyette geçen “Sonra gözünü tekrar tekrar döndür (bak). Göz (aradığı bozukluğu bulmaktan) âciz ve bitkin hâlde sana dönecektir.”⁷⁰ buyruğu üzere sâlik, tevhide dair her müşahedesi ve açılan her yeni sırda “Allah’ın yaratışı ve âsârında hiçbir hata, noksan bulunmadığına şahitlik ederek bu mesafeleri kat edip **kutup** makamına ermektedir. İlâhî’nin bu görüşünü, Zünnûn Mısırî (ö. 245/859 [?])’nin tevhid tanımında olduğu gibi “Allah’ın eşyanın içine girmeyen kudretini idrak, eşya ile bütünleşmeyen sanatını bilme, her şeyin sebebinin Allah’ın sanatı olduğunu ve O’nun sanatında bir arıza bulunmadığını kavrama, göklerde ve yerde Allah’tan başka müdebbir (idare eden) olmadığını” idrak etme türünden bir şahitlik olarak anlamak mümkündür.⁷¹ Tasavvufta bu seyr, nefis mertebesinden Hakk’ın varlığına olan bir seyir olarak da izah edilmektedir.

Seyr ile ilgili bu tasnife ilk olarak İbnü’l-Arabî’nin *Fütühât-ı Mekkiyye*’sinde rastlanır. Daha sonraki dönemde yaşayan İsmail Ankaravî ise *Minhâcu’l-Fukara* eserinde bu tasnifi şöyle özetlemektedir; *Seyr-i illallah* yani *Allah’a seyr*, vahdeti örten kesret perdesini kaldırmaktır. İkincisi ise *seyr-i fillah-Allah’ta seyr-*, Hakk’ın sıfatlarıyla vasıflanıp ahlâkıyla ahlâklanmak suretiyle ufuk-ı âlâya ulaşmaktır. Bu seferin nihayeti ise vâhidiyettir ki bu sayede sâlike, ledünnî ilimler keşfolunur. Üçüncüsü *seyr-i maallah-Allah’la seyr*, zâhir ve bâtın ikiliğinden kurtularak veliliğin sonuna ulaşmaktır.

69 el-Mülk 67/3- 4.

70 “Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O’dur. Rahmân’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; (kusur arayan) göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir.” Tercüme Elmalılı Hamdi Yazır Meali’ndendir (el-Mülk 67/3-4).

71 Serrâc, *Lüma*’, 34.

Dördüncüsü ise *seyr-i anillah- Allah'tan seyrdir*. Taliplerin ve irşada layık olanların irşadı için; mahvdan sonra sahve, cemden sonra farka, fenâdan sonra bekâya dönmektir. İlk iki seyr ile velilik makamına, son ikisi ile de mürşitlik yetkisine ulaşılır.⁷²

Ahmed İlähî de birinci seyri gerçekleştirenlerin mertebesini **seyr-i ilallah** ve **seyr-i fillah** olarak açıklamaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi birinci seyrin sahibi, dairenin sağının imamıdır ve onu makamı takip etmektedir. Sol yarım dairenin imamı ve tebaasını **seyr-i billah-seyr-i anillah** aşaması ile tanımlar. Artık sâlike, manevî derece olarak **kutup** olması lütfedilmiştir. Kutup, gökyüzünün kuzey yarımküresinde bulunan yıldız, bir topluluğun yöneticisi gibi kelime anlamlarıyla tasavvufta, veliler zümresinin en başındaki, dünyanın ve âlemin manevî yöneticisi olduğuna inanılan kişiyi temsil etmektedir.⁷³ Sûfiler arasında her velinin Allah'a yakınlığının aynı derecede olmadığı, aralarında menzil ve mertebe farkı olduğu kabul edilmektedir. Kutup, bu hiyerarşik yapıda en nihai noktada yer alır. Burada aslında Hz. Peygamber'in ruhâniyatına bir atıf yapılmakla birlikte genel olarak aynı dönemde yaşayan velilerin başı veya manevi otoriteyi temsil eden kişi vurgulanmaktadır.⁷⁴ Ahmed İlähî de bu makamı kastederek, manevî âlemler arasındaki yolculukla kalbî/ruhî dönüşümünü tamamlayan kişiyi kutup olarak tanımlamıştır.

Müellif, tevhid sırrına şahitlik eden ve sâlik mertebesinden başlayıp seyr ü sülûkunu tamamlayarak kutup mertebesine gelen kişilerin artık halkı irşad edebileceklerine işaret eder. Tevhid sırrını öğrenmek isteyen tâliplerin ancak bu istikamette olanlara tâbi olmaları gerektiği hususunda da ölçüyü belirtmektedir. Bir nevi benlik duygusunu yok etme ile erişilen bu makamda sâlik, seyr ü sülûk ile dünyevî kişiliğini dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, Allah'ın lütfuyla ona tanınan bir ayrıcalık olarak da görülebilmektedir. Bu donanımı ile kutup, yaşamın her alanında insanlara yol gösterecek bir niteliği haiz konuma gelir. Tıpkı yol göstermek için kurulmuş deniz feneri misali, insanların geçtiği yollar üzerinde rehberlik görevi üstlenmektedir. Kutuplar, Müslüman toplum arasında ilim

72 Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, 88.

73 Süleyman Ateş, "Kutub", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/498.

74 Hacı Bayram Başer, *Sûfiler ve Sultanlar: Klasik Dönemde Tasavvuf-Siyaset İlişkisi* (İstanbul: Klasik Yayınları 2021), 24.

sahibi, güvenilir ve takva sahibi kişiler olarak bilinmektedir. Dolayısıyla insanlara hidayet yolculuklarında eşlik etme ve cehalet karanlığında kalkanlara yol gösterme konusunda ışık mesabesinde kabul edilmişlerdir. Tasavvufta Allah kutuplardan olan kullarını, rahmeti gereği diğer kullarının arasından seçerek lütfetmekte olduğu görüşü hakimdir. Böylece cahil olanları bilgilendirme, Allah'ı arayanlara doğru yolu gösterme ve dinin emirlerine lakayt olanlara sorumluluklarını hatırlatma konusunda aracı vazifesi görmektedirler. Dolayısıyla onların yolundan gidenlerin doğruluktan şaşmaz bir şekilde hayatlarını sürdürdükleri ve iki cihanda da mutluluğa erebilme şerefine ulaştıkları düşüncesi bulunmaktadır.⁷⁵ Bu makamın getirdiği sorumlulukların en önemlisi yaşamın her alanında insanlara yol gösterme ve tevhide davet etmektir. Ahmed İlâhî, beyitten hâsıl olan hakikati ve Allah'ın kullarının O'nun yolunda ne zaman irşada hak kesb edebileceklerini bu şekilde açıklayarak risâleyi şu dua ile sona erdirmektedir:

“Salât ve selâm, dünya ve ahiret tariklerinde doğru yolların muktedâsına olsun. Allah'ın razılığı ise onun âline, ashabına ve doğrulukta, istikamette ona tâbi olanlara olsun. Amin. Şeyh Ahmed el-İlâhî'nin Şâh Efendî Hazretleri için yazılmış ve tasnif edilmiş olan Risâlesi burada sona ermiştir.”

Sonuç olarak müellif bu eserinde, nesir ve manzum unsurları kullanarak dönemindeki tevhid yazma geleneğini sürdürmüştür. Risâle içerik olarak değerlendirildiğinde sûfilerin tevhid anlayışının devamı niteliğindedir. Ahmed İlâhî, kelam ilminin tevhid anlayışı olan Allah'ın, Zât'ı ve sıfatları itibarıyla tek olduğunun ispatı çabasından ziyade tasavvufî yönden Allah'ın tek ve ezeli varlık olarak, sonlu bir varlık olan insanla ilişkisi ekseninde meseleyi ele almaktadır. Tasavvufî tevhid risalesi kategorisinde yazdığı bu eseri ile Ahmed İlâhî, diğer sûfiler gibi tevhidi keşf ve deneyime dayalı bilgi elde etme (marifet) gayesi bakımından izah etmektedir. Risâlede tevhid, seyr ü sülûk ile kişideki dünyevî benliğin dönüşümü ve Allah'ın birliğine şahit olma kabiliyetinin nasıl elde edilebileceği yönünde izah edilerek, seyr ü sülûk sonucunda ulaşılan derece ve bu derecelerin getirdiği sorumluluklar anlatılmıştır. Ahmed İlâhî, bu eserinde tevhid tecrübesini mülk ve melekût toprağı arasında dairevi bir yolculuk olarak

75 Ahmet T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020), 30-31.

tavsif etmiştir. Tevhid tecrübesini yaşamak isteyen sâliki, Nûh ile temsil etmiş, bu iki mesafe arasındaki yolculukta şahit olunan ve öğrenilen şeylerden duyulan coşku, hayret ve vecd hâllerini, Nûh tufanı vaktindeki dehşetli duruma benzetmiştir. Sâlik, zihin ve gönül dünyasındaki tufanını dindirerek, tüm kesret ve Allah dışındaki şeylerden kalbini arındırdığında, tevhid sırrını öğrenmeye açık hâle gelecektir. Yolculuğun birinci evresinden ikinci evresine geçişle dairevi döngü tamamlanır. Risalede vahdet-i vücud nazariyesi çerçevesinde tevhid meselesi, şiir ve temsiller aracılığıyla daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır. Sûfi düşüncede tevhid tecrübesinin değeri; Mutlak varlık olan Allah'a ve kişinin benliğinin dönüşümü ile kendi yaratılmışlığının sınırlarını öğrenmesi yoluyla da hakikatin özüne ulaşmaktır. Benliğinde bu özü bulan kimse, hakikatle irtibat kurmuş olur ve bu hakikatleri irşad etmek için adeta ikinci bir hüviyet kazanmış durumundadır. Hüviyetin birinci aşamasında sâlik olarak adlandırılan kul, ikinci aşamada kutup derecesine yükselir. Bu dereceye ulaştığında halkın irşadı ile görevlendirilir.

Dolayısıyla Ahmed İlähî'nin tevhidi; ibadet ve ahlâk ilişkisi bağlamında, daha çok amelî bakımdan ele aldığı ve dairevi bir döngü içinde anlattığı söylenebilir. İrşad ehlinin özelliklerine de dikkat çeken İlähî, ancak bu yolculuktan geçmiş kişilerin halka rehberlik etmesi gerektiğini vurgular. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), miraçta tüm varlık basamaklarını geçip -sidre-i müntehâda, mahiyetini bilmediğimiz şekilde- Allah'ı müşahede etmesi ve ardından tekrar dünya âlemine geri dönerek ümmetine bu yolculukta öğrendiklerini talim ettirmesi hadisesi üzerinden risalenin kurgulandığı görülür. Bu yönüyle sâlikin manevî dönüşümünü bir nevi onun kalbî mirâcı gibi değerlendirmiştir. Şeyh Ahmed İlähî, *Risâle-i Tevhidiyye*'de sembolik ve metaforik dil kullanarak, İslâm inancı ve tasavvuf felsefesindeki önemli bir konuya izah getirmektedir. Biz bu çalışmayla hem risâlenin Türkçe literatüre kazandırılmasını hem de eserin ortaya çıktığı tevhid geleneği hakkında genel bir çerçeve sunmayı hedefledik. Bu açıdan bakıldığında bu çalışmamız, sahada Ahmed İlähî'nin eserleri ve tevhid görüşüyle ilgilenen araştırmacılara ışık tutacağı kanaatindeyiz.

2. Risâle-i Tevhidiyye'nin Arapça Metni ve Tercümesi

[305 b]

الحمد لله المتوحد الذي أظهر سر توحيده باللاء النافية على قلب من أراده من عبيدك الذين في بحر توحيده ساحوا. وهو شهد الله أنه لا إله إلا هو فوجب عليه الرجوع عند ذلك الظهور إلي تراب بر الملك من بحر الملكوت لتكميل الناقلين وتعليم السائرين إلي حضرة الجبروت. والصلاة والسلام علي سيد الناسوت واللاهوت و علي آله وصحبه

المنعوتين بأحسن النعوت.

أما بعد فإن العبدالمجتنب عن المناهي الشيخ أحمد الإلهي يقول في قول السلطان علي ممالك التحقيق والبرهان في مواقع التدقيق الفرقان بين الظن واليقين مولانا جلال الملة و الدنيا والدين فهو هذا زدرياي شهادت كر نهنگ لا بر آرد هو تيمم لازم آيد نوح را بر وقت توفانش بحر الشهادة عبارة عن حقيقة كلمة التوحيد التي وقعت في نص شهد الله أنه لا إله إلا هو و هي لا إله إلا الله و نهنگ لا عبارة عن حقيقة اللاء النافية اي القوة الربانية التي تمنع و تغني عن بساط قلب الذاكر كلما سوى المذكور و هي مشبهة بالحوث الكبير الذي يأكل و يقتل كل احوات صغيرة بإعتبار أنها أيضا تمنع كل ماسوى المحبوب من الخواطر كلها و تمحوها و تصفى بحر التوحيد عن الأغيار. و لفظة هو عبارة عن سر التوحيد و هو أحدية الذات مع جميع الأسماء و الصفات بقطع النظر عن اعتبار وجود الموجودات إذ لا وجود لها في الحقيقة بل هي معدومة في حد ذاتها المعتبرة بالأعيان الممكنات مثلا كان موج المعتبرة بكونيتها أمواج و قول بعضهم الآن كما كان في جواب من قال كان الله و لم يكم معه شئ مشيرة إلى ذلك السر و التيمم عبارة مهمة عن رجوع السالك بسير عن الله من الملكوت إلى ارض الملك بعد تمام تكميله

[305 b]

O'nun tevhid denizinde yüzen kullarından, O'nu dileyenlerin kalbine lâ-i nâfiyesi ile tevhidinin sırrını gösteren Allah'a hamd olsun.

Ve O'ndan başka ilah olmadığına Allah'a şahadet etti, bu yüzden eksiği olanları tekmil etmek ve kudretin huzuruna yürüyenlere öğretmek için o zuhurda, melekût denizinden Melik'in topraklarına dönmesi gerekti. Ve salât ve selâm nâsût ve lâhûtun efendisine, onun âline ve ashâbına olsun.

Devamına gelince, nehiylerden kaçman kul Şeyh Ahmed el-İlâhî, es-Sultân alâ memâlikî't-tahkîk ve'l-bürhan fî mevâkî'i't-tedkîk e'l-furkân beyne'z-zanni ve'l-yakin'de Mevlânâ celâlî'l-milleti ve'd-dünya ve'd-din şöyle söylüyor:

زدرياي شهادت كر نهنگ لا بر آرد هو

تيمم لازم آيد نوح را در وقت توفانش

“Gelirse şahadet âleminin yok edici lâ denizinden;

Tufan vaktinde Nûh'a teyemmüm yapması gerekir”

Şehadet denizi, şehidallahu ennehu lâ ilâhe illâ hu⁷⁶, o da “lâ ilâhe illallah” olan kelime-i tevhidin hakikatinden ibarettir. Nefyedici (yok edici) lâ ise, nâfiye lâ'sının hakikatidir. O da mezkûrdan gayri her şeyi zâkirin kalp alanından silip yok eden Rabbânî bir kuvvettir. Bu da bütün küçük balıkları öldüren ve yiyen büyük balığa benzer. Nitekim lâ zikri de Mahbûb'dan gayri havâtür cinsinden her şeyi silip yok eder. Tevhid denizini ağyardan arındırır. Buradaki hüve lafzı tevhid sırrını ifade eder. O da bütün isim ve sıfatlarıyla mevcudatın varlığından sarfı nazar eden Zât'ın ehadiyyetinden ibarettir. Çünkü hakikatte mevcudatın bir varlığı yoktur. Bilakis o mevcudat, mümkünler âleminde hadd-i zâtında ma'dûmdur (yoktur). Mesela denizdeki dalgalar, dalga oluşlarıyla vardır, gerçekte ise yoktur. “Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu” diyen bazı kimselerin bu sözü de o sırra işaret etmektedir. Teyemmüm ise burada, Allah'a seyr aşamasını hak edenlerin tekмили için melekûtтан мүлк arzına doğru seyr anıllah aşamasındaki sâlikin tekmilini tamamladıktan sonraki dönüşüdür.

[306b]

لتكميلا الغير الذي يستحق للسير إلى الله و النوح عبارة عن السالك المذكور بعد أن يستحق لدعوة الطالبين إلى المطلوب بتكميل الله و تعليمه إياه و وقت الطوفان عبارة عن غليان بحر التوحيد عن تنور قلب العارف و إحاطة ماء الحقيقة على أرض المجاز و إضمحلال المجازات في الحقيقة ففحوي الكلام ومعتمد التمام أنه إذا ظهر سر التوحيد اي وحدة الذات بالطريقة المذكورة وتغو بحر الحقيقة عن تنور قلب العارف كما ذكر الذي هو نوح عصره بذلك الطوفان المعنوي وبدعوته للعباد فوجب علي العارف المكمل عند حصول تلك الحالة المعتمدة با لظوفان أن يرجع من الملكوت إلى أرض الملك لتكميلا الناقصين وتعليم السائرين وتم المعني وهذا فوايد فالسير من نقطة الملك الي الملكوت سير تصف الدائرة ومن الملكوت الي الملك ثانيا سير تصفها الآخر. و صاحب السير الاول امام الايمن تبعه مقام وصاحب السير الثاني امام الا يسر وتبعه وهو يستحق له ما يقوم القطب بعده لانه موسار في الملك والملاكوت. و الملكوت ثم رجع لحكم ثم ارجع البصر كرتين من الملكوت الي النقطة الملك التي سافر اولاً منها مثلاً لدائرة التي سافرت من النقطة ثم اتصلت بها و تمت دورتها وسير امام الأيمن و تبعه سير الي الله وفي الله وسير امام الا يسر وتبعه سير عن الله و بالله وحقيقة الحال من ملك البيت ان مولانا اراد ان يبين ان السالك متى يستحق للإرشاد في طريقة رب العباد والصلاة والسلام علي مقتدي السبل الصايبة في طرق المعاش والمعادن ورضوان الله علي اله وصحبه و كل من اتبعه للصلاح والسداد امين ثم مجمع الرسائل المنسوب الي الشيخ احمد الالهى المكتوب والمصنف لأجل حضرة شاه افندي

[306b]

Nûh ise burada, Allah'ın olgunlaştırması ve öğretmesiyle tâliblerin mat-luba davetlerini hak eden o sözü edilen sâliktir. Tufan vakası ise, ârifin kal-binin nurlanmasıyla tevhid denizinin kabarmasını, hakikat suyunun mecaz topraklarını kuşatıp mecazları yok etmesini anlatır. Gerçekte sözün özü ve tam manası şudur: Tevhidin sırrı zahir olduğunda, yani zikredilen yol ile Zâtın vahdeti ve ârifin kalbinde hakikatin coşması, kendi asrında manevi tufan ile zikredilmesi ve kulları daveti ile arifin kalbinin nurlanmasıdır. Bu halin husulünde tufan ile anlatılan kemâl ehli arifin, nakısları kemâle ulaştırmak ve seyr u sülûk ehline talim ettirmek için melekûtta mülk toprağına dönmesi gerekir. Mananın özü budur. Bunda birtakım faydalar vardır şöyle ki: Mülk noktasından melekûta doğru seyr, dairenin yarısıdır. Melekûtta mülke doğru seyr ise ikinci olarak dairenin diğer yarısıdır. Birinci seyrin sahibi, dairenin sağının imamı ve onu makam takip eder. İkinci seyrin sa-hibi ise dairenin solunun imamıdır. Bu durumda sâlik, kutup olmayı hak eder. Çünkü o mülk ve melekûte seyr yapmıştır. Melekût ise orada “ثم ارجع البصر كررتين/Sonra gözünü tekrar tekrar çevir bak”⁷⁷ hükmü ile melekûtta mülk noktasına döner ki ilk olarak oradan sefere başlamıştı. Örneğin bir noktadan yola çıkan sonra oraya ulaşan ve tamamlanan dairede sağ ya-rım dairenin imamı ve tebası Allah'a seyr ve Allah'ta seyr (سير إلى الله و سير) aşamasında olur. Sol yarım dairenin imamı ve tebası ise, Allah'tan seyr ve Allah ile seyr (سير عن الله و سير بالله) aşamasında olurlar. Beyitten hasıl olan hakikat-i hal şu ki; Mevlânâ burada Rabbu'l-ibâdin tarikatında sâlikin ne zaman irşada hak kesbedebileceğini açıklamak istemiştir. Salat ve selam, dünya ve ahiret tariklerinde doğru yolların muktedasına olsun. Allah'ın razılığı ise onun aline ve ahabına ve doğrulukta, istikamette ona tabi olanlara olsun. Amin. Şeyh Ahmed el-İlâhî'nin Şâh Efendî Hazretleri için yazılmış ve tasnif edilmiş olan Risâlesi burada sona ermiştir.

77 el-Mülk 67/3-4

Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Conflict of Interest	The authors declared that there İslâm no conflict of interest.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.
Grant Support	He authors declared that this study has received no financial support.
Çalışmanın Tasarlanması Design of Study	MAY (%60), MD (%40)
Veri Toplanması Data Acquisition	MAY (%50), MD (%50)
Veri Analizi Data Analysis	MAY (%50), MD (%50)
Makalenin Yazımı Writing up	MAY (%50), MD (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu Submission and Revision	MAY (%60), MD (%40)

Kaynakça

- Abdülkadiröğlü, Abdülkerim. *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Danişveran-ı Nadiredân* (Tıpkıbasım). Belig İsmail. Ankara: Anıl Matbaacılık, 1988.
- Akpınar, İsa. *Klasik Türk Şiirinde Tevhîd: (Başlangıçtan XVI. Asrın Sonuna Kadar)*. İstanbul: DBY Yayınları, 2023.
- Ateş, Süleyman. "Kutub". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/498-499. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. "İlk Dönem Sûfilerin Tevhid Tecrübesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Sûfiyye* 11 (Aralık 2021), 255-280.
- Başer, Hacı Bayram. "Yükümlü Varlıktan Varlığın Gayesi Olan İnsana: Tasavvufta İnsan Tanımlarının Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme". *İnsan Nedir? İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları*. ed. Ömer Türker-İbrahim Halil Üçer. 501-544. İstanbul: İlem Yayınları, 2019.
- Başer, Hacı Bayram. *Sûfîler ve Sultanlar: Klasik Dönemde Tasavvuf-Siyaset İlişkisi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2021.
- Başer, Hacı Bayram. *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Teşekkül Süreci*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Çavdar, Emre. "'Lâ-i Nâfiye li'l-Cins' ve Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımları". *İlâhiyat Araştırmaları Dergisi* (2014), 95-114.
- Damar, Abdullah. *Bursa'da Nakşibendiyye Kültürü ve Ahmed İlâhî Tekkesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Demirli, Ekrem. *İslam Metafizikinde Tanrı ve İnsan*. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2009.
- Ebû Hanîfe. *el-Fıkhü'l-ekber* (Ali el-Kârî, Şerhu'l-Fıkhü'l-ekber içinde). Beyrut: y.y., 1404/1984.
- Ebû Mansûr el-Mâtürîdî. *Kitâbü't- Tevhîd (Açıklamalı Tercüme)*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 6/2014.
- Ebû Mansûr el-Mâtürîdî. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.
- Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî. *el-Lüma İslâm Tasavvufu*. çev. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî. *el-Lüma*. Kahire: El-Mektebetü't-Tevkifiyye, ts.
- Göktaş, Vahid. "Es'ad Efendi (1847/1931) ve Tevhid Risâlesi'ndeki Vahdet-i Vücûd Görüşü". *Tasavvuf/İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)* 21. (2008), 427-445.
- Güzel, Bilal. "Şakâyıku'l-Hakâyık Li-Sultânî'l-Hakâyık (İlâhî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 14 Ağustos 2023. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/sakayiku-l-hakayik-li-sultani-l-hakayik-ilahi>.
- Hücvirî. *Hakikat Bilgisi Keşfu'l-Mahcûb*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- İlâhî. *Kenzü'l-Esrâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Koleksiyonu. 000868/15-164.
- İlâhî. *Risâle-i Tevhîdiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi. Kemal Edip Koleksiyonu. 56/305-307.
- İlâhî. *Tasavvuf-nâme*. haz. Mücahit Kaçar-Ahmet Akdağ. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2014.

15. *Yüzyılda Yazılan Bir Tevhid Risâlesi: Şeyh Ahmed İlähî'nin Risâle-i Tevhidiyye Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi*
- İnci, Nuriye. "Kenzü'l-Esrâr (İlähî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 18 Aralık 2023. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/kenzu-l-esrar-ilahi>.
- İnci, Nuriye. "Risâle-i Tevhidiyye (İlähî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 26 Aralık 2022. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/risale-i-tevhidiyye-illahi>.
- İsmail Ankaravî. *Minhâcu'l-Fukara*. haz. Saadettin Ekici. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Kara, Mustafa. "Abdullâh-ı İlähî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/110-112. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kara, Mustafa. *Bursa'da Tasavvuf ve Tekkeler*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2001.
- Karamustafa, Ahmet T. *Tasavvufun Oluşumu*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Kaska, Çetin. "Divân (İlähî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 14 Ağustos 2023. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-illahi>.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Şeyh-i Ekber: İbn Arabî Düşüncesine Giriş*. İstanbul: Sufi Kitap, 2021.
- Kurnaz, Cemal. "Ahmed İlähî'nin Türkçe Şiirleri". *İLAM Araştırma Dergisi* 1/1 (Ocak-Haziran 1996), 153-172.
- Kuru, Esra. "Şeyh Ahmed İlähî ve Pend-nâme'si" *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/9 (2014), 771-784.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Letâifü'l-işârât*. çev. Mehmet Yalar. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2012.
- Kuşeyrî. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrahim Besyûnî. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme, 2000.
- Kuşeyrî. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Nalçacıgil Çopur, Emel. "Yunus Emre'nin Şiirlerinde Deniz". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/1 (2022), 65-82.
- Ördek, Şerife. "İlähî, Şeyh Ahmed İlähî Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. B.y.: y.y, 2020.
- Özler, Mevlüt. "Tevhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/18-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ragıb el-İsfehânî. *Müfredât Elfâzül Kur'an*. thk. Safvân Adnan Dâvûdî. Beyrut: Dârü's-Şamiyye, 1996.
- Sağlam, Ayşe. "Nâbî'nin Tevhid'inin Gaye ve Nizam Delili Işığında İncelenmesi". *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 20 (2023), 83-94.
- Şaşa, Mehmet. *Kelam ve Tasavvuf Açısından Marifetullah*. Ankara: Nobel Yayınları, 2018.
- Tarlan, Ali Nihad. *Divan Edebiyatında Tevhidler*. 5. Fasikül. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1936.
- Tek, Abdurrezzak. "Molla [Ahmed] İlähî'nin Ayasofya Camii'nde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar". *Uludağ Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (January 2006), 285-305.
- Tek, Abdurrezzak. *Nakşiliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlähî*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- Terrier, Mathieu. "Sufi Hierarchy of the world of levels of existence: Mulk, Malakût, Jabarût and Related Concepts". *Sufi Cosmology*. ed. Christian Lange- Alexandre Kynsh. 277-299. Leiden; Boston, Brill, 2002.
- Uludağ, Süleyman. "Tevhid (Tasavvuf)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/ 21-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. *Sırlar Menbaı ve Tarikat Sultanı Cüneyd-i Bağdâdî*. Ankara: Harf Yayınları, 2018.

Nuriye İnci-Mevhibe Altunkaya

Uluþınar, Hamide. "İlk Dönem Sfilerinde Tevhid Anlayıþı". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi* 9/22 (Temmuz- Aralık-2008), 235-255.

Uzun, Mustafa İsmet. "Tevhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/ 24-26. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Vanlı, Murat. "Edebiyat ve Tasavvuf". *Sosyal Bilimlerde Disiplinlerarası Çalışmanın İmkânı Tasavvuf Örneđi*. ed. Ahmet Cahid Haksever. 541-570. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2022.

Yıldırım, İsmail. "Şeyh Ahmed İlahî'nin Bilinmeyen Şiirleri ve Bu Şiirlerin Şekil ve Muhteva Husûsiyetleri". *The Journal of Academic Social Science* 5 (Eylül 2014), 572-591.

Ek1: El Yazma Metin (Süleymaniye Kütüphanesi Kemal Edip Koleksiyonu numara: 56/s. 305 b-306 b-307)

306
 لتكبر الغير الذي سبق له طلاقه والتمسح بها رخصت ان كل المذكور
 بعد ان سبق له طلاقه الى الطلاقين الى الطلاقين بتكبيره وتكبيره
 ووقت الطلاق كان عبارة عن غلبان من حجر التمسح من شق رقبة الطلاق
 واجاطة ما للحقيقة على ارض الخجاز والتمسح الى باز في الحقيقة بخي
 الكلام بمعنى تمام ان اذا طهرت الفتيحة الى وحده في الحقيقة بخي
 المذكورة وتفقير الحقيقة عن شق رقبة الطلاق كما ذكره في مخرج
 عصره بتكبير الطلاق المعنوي وبدعوة للحيا وفوجع على الطلاق
 المكمل عند حصوله بتكبير الحيا المعنوية بالخطوة ان يبرمج على الكسرة
 للارض بالكلية التي تضمن وتعلم السابرين وتم العنق وهذا لا يد
 فالسيرة في خطرة الكمال الكسرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 ثانياً في خطرة الكمال الكسرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 السيرة التي في الما الا يسر في خطرة الكسرة في الخطوة الواحدة
 حوسار في الكمال الكسرة في الخطوة الواحدة والكسرة في الخطوة
 من الكسرة في الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 سائر من الخطوة في الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 وتبع السيرة في الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 وصفتها في الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 يستحق الارشاد في خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 مقتضى السيرة في الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 على الآخرة والخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 المسؤول في الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله
 عبيد الرحمن في يومنا هذا وهو شهد الامان لا اله الا هو فوجد
 عليه الرجوع عند ذكر الطلاق الى تراس بتكبيره في الكسرة
 لتكبيره في الحقيقة بخي من الاضرة الى الرجوع والصلوة والسوا
 على سيدنا الماسوت والاحوت والخطوة الكمال السيرة في الخطوة
 انما بعد ان العبد المحسن من الماسي في الخطوة الكمال السيرة في الخطوة
 على تمام التحقيق والبرهان في مواضع التحقيق الفقان بين الطلاق وبين
 مولانا جلال المار والونيا والوني في خطرة الكمال السيرة في الخطوة
 يتم لانهم يرون في خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 كسرة الكسرة التي وقعت في خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة
 الا انه وتمسك للاعباء عن حقيقة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة
 الخ فبين وبين خطرة الكمال الكسرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 الكسرة التي في خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 كسرة الكسرة من الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 يدوجان عن الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 بخطرة الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 معدود في خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 المعنى كذا في خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 كان لتروك من خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 رجوع الكسرة في الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في

307

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله
 عبيد الرحمن في يومنا هذا وهو شهد الامان لا اله الا هو فوجد
 عليه الرجوع عند ذكر الطلاق الى تراس بتكبيره في الكسرة
 لتكبيره في الحقيقة بخي من الاضرة الى الرجوع والصلوة والسوا
 على سيدنا الماسوت والاحوت والخطوة الكمال السيرة في الخطوة
 انما بعد ان العبد المحسن من الماسي في الخطوة الكمال السيرة في الخطوة
 على تمام التحقيق والبرهان في مواضع التحقيق الفقان بين الطلاق وبين
 مولانا جلال المار والونيا والوني في خطرة الكمال السيرة في الخطوة
 يتم لانهم يرون في خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 كسرة الكسرة التي وقعت في خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة
 الا انه وتمسك للاعباء عن حقيقة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة
 الخ فبين وبين خطرة الكمال الكسرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 الكسرة التي في خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 كسرة الكسرة من الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 يدوجان عن الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 بخطرة الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 معدود في خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 المعنى كذا في خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 كان لتروك من خطرة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في
 رجوع الكسرة في الخطوة الكمال السيرة في الخطوة الواحدة والكسرة في

Ek 2: Sahife 307

Risâle-i Tevhidiyye'nin ardından gelen sayfada Farsça şiirler yer almaktadır. Fakat bu şiirler Ahmed İlahî'ye ait olmayıp konunun devamında metne eklendiği düşünülmektedir.

İbnü-l Vefâ'ya (ö. 896/1491) ait manzume:

ابن الوفا

چار چیز است چاره بیچارگان اندر جهان / ترک مال و ترک جاه و ترک راحت ترک جان
چار چیز است تا مرا و انرا مرا و قوت و برک / ترک صورت ترک معنی ترک کونین ترک ترک

Çâr çiz est çâre-i bîçâregân ender cihân / Terk-i mal ve terk-i câh ve terk-i rahat terk-i cân.

Çar çiz est tâ murâd-ı an râ murâd u kuvvet u berk / Terk-i sûret terk-i mâna terk-i kevneyn terk-i terk.

Tercümesi:

Dört şey vardır dünyada çaresizlere çare olan / Malı terk, makamı terk, rahatı terk ve canı terk.

Dört şey vardır onu arzulayan kuvvet ve güce erişir / Sureti terk, manayı terk, iki cihanı terk ve terki terk.

El-Emir Eş-Şeyh el-Buhârî'nin (ö. 922/1516) Beyti

الامير الشيخ البخارى

هست تاج عارفان اندر جهان از چار ترک / ترک دینی ترک عقبی ترک هستی ترک ترک

و هو مجمع اللطائف الربانية و منبع

الحقايق الحقاينة و مطلع

الكواكب الإلهية

Hest tâc-ı ârifân ender cihân ez çâr terk / Terki dünya terki ukbâ terki hestî terki terk.

Tercümesi:

Arifler tacı, dünyada dört şeyi terk etmektir

Dünyayı terk, ukbayı terk, varlığını terk ve terki terk

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) beyti

ملولانا قدس الله سره

چار معنی چار معنی را درست
هر یکی را یک کلید بی سر است
گر ندانی معنی در بر کلید
خانه تو چون سرای بی در است

Çâr ma'na çâr ma'na râ der est / Her yeki râ yek kelid bî serest.

Ker nidâ ma'na der ber kelid / Hane-i tû çün serâi bî derest.

Tercümesi:

Dört mana dört manaya kapıdır / Her bir mananın da başsız bir kilidi vardır.

Kilit üzerindeki manayı bilmez isen / Senin evin, kapısız bir saray gibidir.

Mevlânâ Seyyid İzzet (r.a)'in cevabı:

الجواب لمولانا سيد عزت رح

چار معنی چار روح اکبر است
خاک و آب و باد و آتش شان در است
فهم و فکر و حفظ و عقل آمد کلید
گر ندانی بسته آن در بهتر است

Çâr ma'na çâr ruh-i ekber est / Hâk u âb u bâd u âteş-i şân der est

Fehm u fikr u hıfz u akl u âmed kilid / Ger ne dani beste an der behter est.

Tercümesi:

Dört mana dört büyük ruhtur / Toprak, su, hava, ateş onun kapısındadır

Anlayış, düşünmek, ezberlemek ve akıl onun kilididir / Eğer onu ki-

litlemeyi bilmez isen o kapının kapalı olması daha iyidir.

Sa'dî Der ki:

سعدی گفته است

ماهرویا! روی خوب از من متاب
دوش در خوابم در آغوش آمدی
از درون سوزناک و چشم تر
هر که بازآید ز در پندارم اوست
ناوکش را جان درویشان هدف
او سخن می‌گوید و دل می‌برد
حیف باشد بر چنان تن پیره
خوی به دامان از بناگوشش بگیر
فتنه باشد شاهی شمعی به دست
بامدادی تا به شب رویت مپوش
سعدی اگر در برش خواهی چو چنگ
بی خطا کشتن چه می‌بینی صواب
وین نپندارم که بینم جز به خواب
نیمه‌ای در آتشم نیمی در آب
تشنه مسکین آب پندارد سراب
ناخنش را خون مسکینان خضاب
و او نمک می‌ریزد و مردم کباب
ظلم باشد بر چنان صورت نقاب
تا بگیرد جامه‌ات بوی گلاب
سرگران از خواب و سرمست از شراب
تا بپوشانی جمال آفتاب
گوشمالت خورد باید چون رباب

Mâhrûyâ rûy-i hub ez men metab
 Duş der hâbem der âğûş âmedi
 Ez derûn-i sûznâk u çeşm-i ter
 Her ki bâz âyed der pendârem ust
 Nâvkeş râ cân-ı dervîşân hedef
 U suhen miguyed u dil mi bered
 Heyf bâşed ber çenân ten-i pîrhen
 Hûy be dâman ez benağuşeş begir
 Fitne bâşed şâhidî şem'î be dest
 Bâmdâdî tâ be şeb rüyet mepûş
 Sa'dî eğer der bereş hâhî çu çeng

Bî hata geşten çe mibini savâb
 Ve iyn ne pendârem ki bînem cüz be hâb
 Nimeî der âteşem nimî der âb
 Tîşne miskin-i âb pendâr-ı serâb
 Nahneş râ hûn-i miskinan hedâb
 ve u nemek mî rîzed u merdum kebâb
 Zulm bâşed ber çenân suret-i nekâb
 Tâ begired came'et bûy-i gelâb
 Ser gerdân ez hâb u sermest ez şerâb
 Tâ bepuşânî cemâl-i aftâb
 Gûşmâlet hored bâyed çun rebâb

Tercümesi:

Ey ay yüzlü! Güzel yüzünü benden çevirme!
 Dün gece rüyamda koynuma girdin
 İçimin ateşi ve gözümün yaşından
 Kapımdan kim girse, o girdi sanırım
 Dervişlerin canı, ok misali kirpiklerinin hedefi
 O, söz söyler, gönül çalar
 Bu tene gömlek giydirmek yazık değil mi?
 Eteğinle onun yumuşak tenini yıka
 Elinde mumla maşukuma fitne olsun
 Sabahtan akşama yüzünü örtme ki
 Sa'dî! Eğer onu saz gibi kucaklamak istersen

Hatasız olmak doğru mudur ki?
 Sadece rüyada görmeyi hiç önermem
 Bir yarım ateşte bir yarım sudayım
 Serap görmüş bir susamış çaresizim
 Tırnağımı dervişlerin kanıyla boyar
 Ve insanların yarasına tuz basar
 Böyle bir yüze peçe takmak zulüm
 Ki elbisen gül koksun
 Uyku sarhoşu, şaraptan mest olan
 Güneşin güzelliği yüzüne doğsun
 Tambur gibi aşk acısına dayanmalısın